

Muhasebede Etik Kavramına Postmodern Bir Bakış¹

Berin DİKGÖZ¹

Alper ERSERİM²

¹Öğr. Gör., Milas Meslek Yüksekokulu, Muhasebe Ve Vergi Bölümü, Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Programı, berindikgoz@mu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-0603-9737

²Doç.Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, alperserim@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4352-2426

Özet: Etik konusu 2000’li yıllar itibariyle önem kazanmaya başlamıştır. Birçok bilim dalında konuyla ilgili çalışmalar yayınlanmıştır. Ayrıca her meslek bazında da etik kurallar çıkarılmıştır. Muhasebe mesleğinde de bu gelişime paralel olarak etik konusu dikkat çekici hale gelmiştir. Ulusal ve uluslar arası alanda muhasebe meslek etiğine ilişkin standartlar çıkarılmıştır. Ancak her geçen gün artan etik standartların kökenleri sorgulanmamıştır. Bu çalışmanın amacı etik konusunun muhasebe alanındaki durumunun postmodern bağlamda değerlendirilmesidir. Bu kapsamda öncelikle etik kavramının kökenleri felsefe ve psikanaliz bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın devamında postmodern etiğin durumu ve gelişimine yer verilmiştir. Etiğin gelişiminin modernizmin üç temel kavramı olan evrensellik, rasyonalizm ve pragmatizm açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda muhasebe etiğinin postmodern bağlamda değerlendirmesi yapılmış olup şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramları bu kapsamda irdelenmiştir. Çalışmada yönetsel olarak eleştirel paradigma benimsenmiş olup bu paradigma çerçevesinde muhasebe etiği kavramının postmodern okuması yapılmıştır. Çalışma sonucunda muhasebe etiği ile şeffaflık ve hesap verilebilirlik arasında sıkı bir bağ olduğu saptanmıştır. Daha şeffaf ve hesap verilebilir olmanın etik olmanın garantisi olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple tamamen şeffaf bir etik anlayışının imkânsızlığının kabul edilerek; aktif olarak sorgulanabilen etik anlayışların değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, etik, muhasebe etiği, postmodern

A Postmodern Perspective on Ethics in Accounting

Abstract: The issue of ethics started to gain importance as of the 2000s. Studies on the subject have been published in many branches of science. In addition, ethical rules have been issued on the basis of each profession. In parallel with this development in the accounting profession, the issue of ethics has become remarkable. Standards on professional accounting ethics have been issued in the national and international arena. However, the origins of the ever-increasing ethical standards have not been questioned. The aim of this study is to evaluate the situation of ethics in the field of accounting in the postmodern context. In this context, first of all, the origins of the concept of ethics were examined in the context of philosophy and psychoanalysis. In the continuation of the study, the state and development of postmodern ethics is given. The development of ethics has been evaluated in terms of the three basic concepts of modernism, universality, rationalism and pragmatism. As a result of the study, accounting ethics has been evaluated in the postmodern context and the concepts of transparency and accountability have been examined in this context. In the study, a critical paradigm was adopted methodically, and a postmodern reading of the concept of accounting ethics was made within the framework of this paradigm. As a result of the study, it was determined that there is a tight link between accounting ethics and transparency and accountability. It has been concluded that being more transparent and accountable cannot be a guarantee of being ethical. For this reason, accepting the impossibility of a completely transparent understanding of ethics; It is thought that ethical understandings that can be actively questioned should be evaluated.

Key Words: Accounting, ethics, accounting ethics, postmodern

1.GİRİŞ

Etik konusu ilk çağlardan bu yana felsefenin temel ilgi alanlarından biri olmuştur. Etiğin ana konusu olan özne neden etiğe ihtiyaç duymuştur sorusu çalışmayı öznenin tabi olma arzusuyla yönlendirmiştir. Bu sebeple çalışmada etiğin kökenleri felsefe ve psikanaliz açısından incelenecektir. Öznenin tabi olma arzusu ile ilgili iki düşünürün fikirleri dikkat çekicidir. Bunlar; Georg Wilhelm Friedrich Hegel ve Michel Foucault’tur.

Foucault’un eserlerinin ana konusu özne olması sebebiyle, özneyi oluşturan unsurların tespit edilmesini sağlamış ve tabiyet sorununa yönlendirmiştir. Tabi olma arzusu ise Hegel’in “Efendi Köle Diyalektiği’nin” ana konusunu oluşturmaktadır. Öznenin tabi olma arzusu “Efendi Köle Diyalektiği” üzerinden incelenecektir. “Efendi Köle Diyalektiği’nin” sonunda mutsuz bilinç düşüncesinde; etik emirlerin sorgulaması yapılacaktır. Burada mutsuz bilinçteki rahip üzerinden yapılan tabi olma sorunu; Louis

¹ Bu çalışma Berin DİKGÖZ’ ün, Doç. .Dr. Alper ERSERİM danışmanlığında hazırlamakta olduğu “Etik Kavramına Postmodern Bir Bakış: Muhasebe Meslek Etiği İlkeleri Üzerine Bir İnceleme” isimli doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır

Althusser'in geri çağırma (interpellation) örneğindeki polis üzerinden incelenecektir. Psikanaliz açısından, Jaques Lacan'ın "Ayna Metaforu" üzerinden egonun ve öznenin nasıl kurulduğu açıklanacaktır. Tanınmanın suçlulukla olan yakın ilişkisi ortaya konularak ilişkinin sonucunda öznenin onay ihtiyacının nasıl ortaya çıktığı irdelenecektir. Etik kavramının özünde; öznenin varoluşsal zaafı ile iktidar tarafından nasıl bir kontrol aracı haline geldiği açıklanmaya çalışılacaktır. Etiğin kökeniyle ilgili açıklamalardan sonra postmodern kavramı ve etiğe bakışı anlatılacaktır. Burada postmodernizmin karşı çıktığı ancak modernizmin dayandığı üç temel fikirden yararlanılmıştır. Bunlar; evrensellik, rasyonalizm ve pragmatizmdir. Devamında postmodern etiğin hangi eleştirel düşünürler tarafından bugünkü formuna ulaştırıldığına anlaşılmaya çalışılacaktır. Postmodern etiğin gelişimi anlamında önem arz eden bu düşünürlerin etik hakkında düşünceleri açıklanmıştır. Etiğin düşünürü olarak kabul edilen Levinas'ın sorumluluk etiği anlatılmış devamında ise Derrida'nın sorumluluk ve yapı-söküm temeli üzerine inşa ettiği etik kavramı anlatılmıştır. Çalışmanın sonucunda muhasebe etiğinin postmodern bağlamda değerlendirilmesi yapılmıştır. Muhasebe alanında daha etik olmanın kuralının her geçen gün artan şeffaflık ve hesap verilebilirlik vaadi olduğu ortaya konuşmuştur. Bu konu detaylı olarak tartışılmış olup artan etik kuralları ve standartları yerine alternatif etik görüşlerin de değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

2. ETİK BAĞLAMINDA: TABİ OLMA, SUÇLULUK, TANINMA

2.1. Tabiyet

Tabiyet kelimesi Arapça kökenli olup, bir şeye bir yere tabi olma anlamına gelmektedir. Özne kavramını derinlemesine inceleyen Foucault'un "Özne ve İktidar" adlı kitabı incelendiğinde özne sözcüğünün iki anlamı vardır: Denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olan özne-vidan ve vicdan-özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanmış olan özne (Foucault, 2019:63). Her iki anlamının da tabiyete vurgu yapmakta olduğu görülmektedir. Demek ki öznenin varoluşunun temel dayanağı tabi olma arzusudur. Zygmunt Bauman'ın, Benedetto Vecchi ile yapmış olduğu "Kimlik" adlı söyleşide sorguladığı kimliğin verili olarak mı geldiği yoksa hayat boyu inşa edilen bir şey mi olduğu sorusuna aradığı yanıt; öznenin varoluşundaki tabi olma arzusunun bir yansımasıdır.

Ancak tabiyeti sadece özneyi kuşatan, baskı altına alan dışsal bir güç olarak tanımlamak yetersiz kalır. Tabiyet aynı zamanda, iktidarın ikna oyunları,

teslimiyet hali sağlayan öznenin içselleştirildikleri çelişkili bir kavramdır. Bu durumda iktidar öznenin kurucusu değil varoluşudur. Foucault tabiyet tanımında iktidarın bizzat öznenin kurucusu olduğunu vurgulamak istemiştir. İktidar; öznenin kurucusu, varoluş koşulu ve onun arzusunun yörüngesidir, iktidar yalnızca karşı koyduğumuz değil aynı zamanda varoluşumuz için güçlü bir şekilde bağlı olduğumuz, varlığımız içinde barındırdığımız ve sakladığımız bir şeydir (Butler, 2005: 10).

Öznenin varlığını oluşturma ve sürdürme uğraşının nasıl işlediği ve tabiyetin nasıl arzulanabilir bir hale geldiği sorusunun yanıtı Hegel'in "Efendi Köle Diyalektiği"nde bulunabilir. Hegel, "Tin'in Görüngübilimi" adlı eserinde "Efendi Köle Diyalektiği" üzerinden fiziksel tabiyeti açıklamıştır (Hegel, 2016: 118). Hegel, "Efendi Köle Diyalektiği" temeline isteği koymuştur. İsteğin insanı kendine döndürdüğünü ve özbilince giden yolun başında yer aldığını belirtir (Bumin, 2013: 29). Benin isteğe ulaşması için bir nesneye yönelmesi ve bu nesneye ulaşabilmesi için özbilince erişmesi gerekmektedir. Bu isteğin temelinde kabul edilme, tabi olabilmek arzusu yer almaktadır. Köle, emeği ile efendinin varlığını ve maddi koşullarını sağlayan bir bedendir. Köle bu ilişkide efendinin tahakkümüne boyun eğen kişidir. Efendi ise hem kölenin araçsal beden statüsündeki maduniyetine, hem de gerçekte kölenin bedeninin efendinin bedeni olmasına gereksinim duyar (Butler, 2005: 41). J.M. Bernstein'in da makalesinde anlattığı gibi, (Bernstein, 1984: 14-40) kölenin maddesel hayatını kaybetme korkusu karşısında madun olması, onu kölelik konumuna mahkum etmekle birlikte, aynı zamanda ona özbilinçli olma yolunda önemli bir katkı sağlamıştır. Çünkü Hegel'in "Tin'in Görüngübilimi"nde belirttiği gibi bu yolla, özbilinç, saf özbilinç olarak kendisi için hayatın temel bir şey olduğunu öğrenir (Hegel, 2016: 115). Köle efendi ilişkisiyle sonuçlanan, kendini kabul ettirme uğruna savaşın sonunda özbilinç için hayatın vazgeçilmezliğini anlayan tek taraf köleliği kabul eden taraf değildir. Güçlü durumda olan efendi de aynı sonuca varır. Çünkü efendi saygınlık elde etmek için hayatını tehlikeye atmışsa bile kendisini kabul ettirebilmek için kölenin hayatta kalmasının zorunlu olduğunu görmüştür.

Köle, emek vermeye ve nesneyi üretmeye devam eder ancak nesne kendi imzasını değil efendinin imzasını taşımaktadır. Bunu sürekli olarak yaşamak kölede bir kontrolü kaybetme korkusu oluşturur. Nesneye her seferinde el konması kölenin kendini emek veren bir varlık olarak görmesini engellemez. Ancak yaptığı her şeyi kaybedeceğini ima eder (Butler, 2005: 45). Bu da köleyi ölüm ile karşı karşıya

getirir. Fakat bu başlangıçtaki gibi bir hayatta kalma mücadelesi değildir, varlığın kaderidir. Ölümü tanımaya başlar fakat bundan kaçınmak için kendine tutunur. Ölüm korkusunun yerini, inatçılık ve kendini beğenmişlik alır sonrasında ise dinsel bir özdoğrulama şeklinde kendini yeniden değerlendirdiği eylemler biçiminde ortaya koyar. Böylece, kölenin bedenini ölümünü tanıması engellenir. Köle kendisinin yaratıcı kapasitesini anlayarak efendinin yerine geçmiştir ve kendi bedeninin de efendisi olduğunun bilincine varmıştır ancak bu onu mutsuz bilince götürmüştür.

Köle, mutsuz bilince ulaşana kadar üç aşamadan geçer. Bunlar Hegel'in de belirttiği gibi Stoacılık, Septisizm ve Hristiyanlıktır. Stoacılıkta amaç mutluluğa ulaşmaktır ve bunun yolu da doğaya uygun yaşamak ve mutluluğu dış koşullara bağlamamaktır. Köle, doğa üzerindeki çalışmalarının bir sonucu olarak özgür olduğunu bilir ancak bunu efendiye karşı toplumsal alanda gösteremez. Ruhsal iç özgürlüğün kendisi için yeterli olduğuna inanmaya çalışır. Budurum da köleyi stoacı bir felsefeye yönlendirir. Bu özgürlük düşünsel anlamda bir özgürlüktür. Efendi tarafından kabul edilmemiş bir özgürlüktür. Bu durumda kölenin ulaştığı özgürlüğün bir özelliği olumsuz olması bir diğer özelliği de soyut olmasıdır. Stoacılık temelinde insani bir eylemi barındırmayan bir düşünce sistemidir. İnsan eylemde bulunmadan, yalnızca var olmakla, veri olan doğasıyla çalışmakla yetinerek hayvan, nesne ya da melek olabilir, ama insan olmaz (Bumin,2013: 55). Bu nedendir ki kölenin özbilinci Stoacılıkta doyum bulamayacaktır. Bu doyumsuzluk, sıkıntı duygusu olarak yaşayacaktır. Böylece Stoacılıktaki felsefi ölüm anı gerçekleşmiş olur. Bu sebeple de köle bu sıkıntıların bir sonucu olarak hakikati Septisizmde aramaya başlayacaktır. Septisizm kesin bilginin olmadığını ve elde edilmeyeceğini savunan bir felsefi görüştür. Septisizmde, sürekli bir olumsuzlama vardır. Her şeyin varlığını etkin bir şekilde reddeder. Hegel'e göre Septisizm, Stoacılığın hakikatidir. Bu durum kölenin varoluşunu destekleyecek meşrutiyetini temellendirebileceği yeni bir dünya görüşünü geliştirmesine sebep olur. Bu görüş Yahudi-Hristiyan dünya görüşüdür. Hristiyan, bu dünyada fakir, zayıf ve güçsüzdür. Ama diğer dünyada Tanrı karşısında efendiyle aynı konumdadır. Köle hala köledir ancak artık tek bir efendi vardır. Kojeve'ye göre bu durum kölenin gerçek efendiyi düşsel efendi aracılığıyla yok etmesidir. Hegel' e göre ise bilincin kendi içindeki bölünmüşlüğüne dile getirir: Efendinin kendini kabul etmesini sağlayamayan köle, kendini bu dünyadan soyutlamakta, Tanrının kölesi haline gelmektedir: "Şimdi o kendisinin ve efendisinin aynı şekilde Tanrının kölesi olması bakımından efendiye

eşittir". Ama o gerçekten özgür değildir: O kölelikte eşittir, karşılıklı olarak birbirini kabul etmemekte eşittir (Kojeve, 2001: 66).

Burada kölenin bilinci üzerinden anlatılan üç ideoloji de insanlık tarihinin geçtiği aşamaları anlatmaktadır. Hegel, "Tin'in Görüngübilimi" eserinin "Özbilinç" bölümünün son paragrafında, insanın nasıl günün birinde dinsel özbilinci terk ederek, düşünen insan haline geldiğini anlatır. Öztabiyetin mutsuz bilinçle ilgili kısmı incelendiğinde ilk aşamasında inatçılık vardır. Bilinç kendi kendine tutunur ancak bu tutunuş mutlak korkuyu yani ölümün dehşetini gösterir gibi görünen bedenini inkârıdır. Mutsuz bilinç bir buyruğu yürürlüğe koyarak bu bağlanmayı talep eder ve harekete geçirir. Bu bilincin korkusu etik bir normun yasalaşması ile teskin edilir (Butler, 2005: 47). Kişi kendi kendisini bu emir yoluyla hayata tutundurur ve korkuyu inkar edebilmeyi başarır. Bu emir, etik bir emir olduğu sürece mutlak korkunun dile gelmemiş bir reddidir (Butler,2005: 47). Etik alan mutlak korkuya karşı gelişen bir savunma biçimi olarak kendini gösterir. Normların korkudan dolayı oluştuğunu bize açıklar. Özne normlara boyun eğer, normlar ise özneleştirir. Yani oluşum halindeki öznenin dönüşlülüğüne etik bir biçim verir. Etik bir işaret altında yer alan tabiyet, korkudan kaçış ve inkâr biçiminde kurulur. Etik emir mutlaklaştıkça yasanın uygulanışı da sertleşir. Motive edici korkunun aynı anda hem dile gelişim hem reddi olarak aynı derecede mutlaklaşır. Böylece mutlak korkunun yerini, korkuyu paradoksal bir şekilde yasanın korkusu olarak gerçekleştiren mutlak yasa alır (Butler, 2005: 48).

2.2. Vicdan Ekseninde Suçluluk

Toplumsal yaşamın sürdürülmesi esnasında bireyler kendilerini belirlenmiş ilişkilerin içinde bulurlar. Bireylerin görevleri belirlenmiş şekildedir. Kendileri belirleyici durumunda değildirler, ilişkilerin içinde oluşan bireylerdir. Bu durum bireylerin ilişkilerin bütününe göremeyip kendilerini özneler olarak görmelerine yol açar. Althusser, "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları" kitabında bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: İdeoloji toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olan bireyleri bu ilişkilerin öznesi haline getirmektedir (Althusser,1989:9). Althusser, ideoloji üzerine olan düşüncelerini ideolojik çağırılma kavramı ile açıklamıştır. Sokaktaki bireyin "Hey sen oradaki " denilerek çağırıldığı bir sahne hayal etmiştir. Muhtemelen bağırılan bir polistir ve bunun sonucunda bağırılan kişi arkasını döner. Althusser'e göre bu çağrı ve çağrının sonucunda bireyin arkasına dönmesi itaatin ortaya çıktığı bir alegoridir. Burada özne kendi eylemlerinin sorumlusu hem de yüksek otoriteye teslim olan ve özgürce

özgürlüğünü bırakan bir varlık olarak tam bir belirsizliğin içindedir (Althusser, 1989: 53).

Bu sahnede çağrının ardından kişinin dönmesine sebep olan nedir? Bu konuda Althusser iki faktöre dikkat çekiyor. Suçluluk kişinin arkaya dönmesine sebep olan şeylerden birisidir. Dönüşün sebebi kişinin yasa ile yüzleşmek istemesi ya da kişinin kendisini kanun karşısında zaten suçlu bulması olabilir. Judith Butler burada kişinin yasaya dönüşünün aynı zamanda kendine bir dönüş olduğunu ifade eder. Yasaya dönüş bu bakımdan kişinin vicdanıyla hareket etmeyi seçmesidir (Butler, 2005:104).

Bu sahnede kişinin geri dönmesine sebep olan vicdan, Nietzsche'nin "Ahlakın Soykütüğü Üstüne" adlı eserinde borç alacak sözleşmesi bağlamında ele alınmıştır (Nietzsche, 2017: 79). Bu sözleşmede, borçlu verdiği sözün güvenilir olduğunu kanıtlamak için borcu ödemenin bir yükümlülük, bir ödev olduğunu vicdanına hatırlatmak için bir sözleşme yapar. Eğer borcunu ödeyemezse kendine ait bir şeyi örneğin bedenini, özgürlüğünü, yaşamını borcu yerine vereceğini taahhüt eder. Butler bunu şöyle ifade eder: Çağırma doktrini, öncel ve açıklanamamış bir vicdanı doktrini ve Nietzsche'nin "Ahlakın Soykütüğü" nde" tarif ettiği anlamda kendi üzerine geri dönmeyi en başından varsaymaktır (Butler, 2005: 105). Kişi kimlik kazanımı sağlamak için zaten suçluluğunu kabul etmeye hazırdır. Kısacası çağrıya geri dönüşün sebebi hem itaat etmek, hem özne olarak statüyü devam ettirmek hem de tanınmayı sağlamaktır. Nietzsche'nin borç alacak ilişkisi üzerinden açıklamaya çalıştığı kendi ifadesi ile aslında kara vicdandır. İnsanların, ilkel kabilelerde kurban adamalarının sebebi atalarına karşı bitmeyen bir borç içinde olduklarını düşünmeleridir. Kabile olarak güçlendikçe daha da borçlandıklarını ve bu borçların ödenemez hale geldiğini düşünürler. Atalara karşı olan bu ödenemez borç sonrasında Tanrıya karşı borca dönüşür (Nietzsche,2017:107). Kimlik kazanmak için suçu kabul etmeye bu kadar hazır olunmasının sebebi atalara olan borca dayanan dinsel tarihle ilintilidir. Freud da suçluluk duygusunun uygarlığın gelişiminin en büyük sorunu olduğunu belirtmiştir. Uygarlığın bedelinin; artan suçluluk duygusunun sonucunda azalan mutluluk olduğunu ifade etmiş ve dinlerin de bunu dikkate alarak günah dedikleri şeyin aslında suçluluk duygusunun kendisi olduğunu söylemiştir (Freud, 2019: 91-93). İşte o çağrı "Hey sen oradaki" yasaya duyulan ihtiyaca ve yasanın kimlik bahşetme yoluyla hafifletmeyi vaat ettiği bir ilk günaha dayanarak özneyi kurar (Butler, 2005:105).

İncelenmesi gereken bir başka husus; arkadan çağırın birine dönerek o kişi ile yüz yüze gelme isteğidir. Yasanın sesine doğru dönerek, otoritenin yüzünü görme arzusu otorite tarafından gözetlenme arzusunun bir işareti olabilir. Yüz yüze gelme isteği Lacan'ın ayna evresini de işaret etmektedir. Bu konu bir sonraki başlıkta detaylı olarak incelenecektir. Vicdan kısmına geri dönersek Althusser vicdanın doğuşunu konuşma sorununa bağlar (Althusser, 1989: 52). Usulüne uygun konuşmayı ideolojik çalışmanın temelini koyar. Öğretilecek becerilerin en başında gelen beceri konuşma becerisidir. Yani çağırmanın başarılı bir sonuca ulaşması, vicdanın oluşmasındaki ilk koşul konuşmadır. Hatta Althusserci anlamda usulüne uygun konuşmadır. Usulüne uygun konuşma kuralları, aynı zamanda saygı adı altında önemli kurallar olarak önümüze sunulmaktadır. Usulüne uygun konuşma becerileri geliştirilebilir ancak bir taraftan da bu beceriler çocuğun/öğrencinin/işçinin boyun eğişinin bir kanıtıdır. Dil becerisinde uzmanlaştıkça, kurallarla bütünleştikçe tabi olma arzusu tamamlanır. Toplum içinde de bu pratiğin pekiştirilmesiyle beraber var olan suçluluk duygusu tekrarlama yoluyla pratik haline gelir. Tüm bunlar dil vasıtasıyla gerçekleşmiş olur aynı zamanda da toplum içinde bir dil oluşumuna sebep olur. Ludwig Wittgenstein şöyle der: Bir sözcüğün karşılığı onun dildeki kullanımınıdır (Wittgenstein, 2020: 41). Sözcükler ağızdan çıkar ve söylenir ancak anlamı sonradan öğrenilir. Birey dilin içine doğar, ritüeller yoluyla tekrarlamaya devam eder ve sonucunda artık bu dili kabul edip bir dil oluşumuna katkıda bulunmuş olur.

2.3.Tanınma ve Kimliğin İnşası

Althusser'in çağırma sahnesinde suçluluk kişinin arkaya dönmesine neden olan şeylerden bir tanesidir. Ancak Lacan, burada etkili olan şeylerden birinin de tanınma olduğunu öne sürer (Roberts, 2009: 959). Lacan, tanınma ile ilgili süreçleri özneliğin kökenlerine dayandırarak ayna teorisi kavramı ile açıklamaktadır. Lacan yaptığı deneyde aynanın önünde altı ila on sekiz aylık bir bebeği gözlemler. Bebek henüz konuşamaz ve fiziksel olarak çevresindekilere bağımlıdır ve sadece kendi bedensel deneyimleriyle ilgilidir. Bebek, aynadaki görüntünün kendine ait olduğunu fark eder ve bu ona kendini görme deneyimini yaşatır. Lacan bu anın; insanın, tanınma anı olduğunu savunur. Aynı deneyi şempanzelere yaptığında ise aynada yalnızca potansiyel bir rakip gördüklerini ve görüntüden çabucak sıkıldıklarını tespit eder (Lacan, 1992: 149). Bebek ise kendini tanıma halinden çok memnundur çünkü aynadaki görüntü, çocuğun hareketine tepki veriyormuş gibi görünmektedir. Bu tepki bebekte

üstünlük duygusunu ortaya çıkarmıştır. Bebek aynadaki görüntüsüyle karşılaştığında, benliğin imgeyle özdeşleşmesi anı yaşanmaktadır. Bu da Lacan 'a göre egonun kuruluş anıdır. Bebeğin aynadaki görüntüde kendini bulması ve tanıması gerçekleşir. Bebek, özne ile nesne arasındaki ayrımı bilmiyorken ayna görüntüsü ile kendini özdeşleştirmesi, benliğinin bedenden çıkarak görüntüye yerleştirmesini sağlar. Lacan'ın burada anlatmak istediği tanınmanın her zaman yanlış tanımayı içerdiği'dir. Varlığımızın aslında bir yansımayla yerleşmiştir ve görüntünün cazibesine tutsak edilmiştir. Lacan burada benliği yanlış kavradığımızı ve hayatın geri kalanında bu yanlış olan benlik duygusunu gerçeğe çevirmeye çalıştığımızı savunur (Lacan, 1992: 153). Ayna, karşılaşma anının ilk özdeşleşmenin ve yabancılaştırıcı kimliğin başlangıcı olarak düşünülür.

Özdeşleşme hem yasaklamayı hem de arzuyu barındırır. Arzuyu kısıtlayan ve üreten normların psikik bir yapıda işlenmesi, bireyin kendilik duygusunda azalmaya sebep olur (Ricoeur, 2007: 124). Özdeşleşme bağlamında etik kavramını şu şekilde tanımlayabiliriz: Etik, kişinin özdeşleşim yoluyla ne yapması ya da ne yapmaması gerektiğiyle ilgili kendini yönlendirdiği standartlardır. Bu standartlar çerçevesinde kendi yargılarını, benliğin dönüşümlü bir ilişki içindedir. Bu durumda vicdan kendini yargıladığı bir standarttır. Özne, var olabilmek için dünyaya geldiği andan itibaren normlara uymak zorundadır. Böylece arzuların da kısıtlanması gereken bir şey olduğu zamanla öğrenilir. Arzuyu kısıtlayan ve üreten normlar bir taraftan öznenin oluşumunu yönlendirirken diğer taraftan da toplumsallığın sınırlarını çizer. Bu durumda normun işleyişi açık bir baskı değildir, sinsidir. Başarısı da aslında toplum içerisinde gizli bir işleyişte saklıdır.

Bu durumda öznenin oluşumunda normun etkin olduğu görülmektedir. Vicdanın da içselleştirilmiş bir yasaklama sonucunda ortaya çıktığı düşünülebilir. Bu durumda yasaklar sadece mahrum eden değil aynı zamanda üreten durumundadır. Burada yasaklanan dürtüyü özne kendine geri çevirir ve kendine içsel bir alan yaratır. Kendine dönen dürtü özne oluşumunu hızlandırır ve dönüşlülüğün devamını sağlar. Bu dönüşlülüğün, Hegel'de Mutsuz Bilinç kavramıyla, Lacan'da Ayna Teorisiyle, a meydana geldiği görülmektedir. Bunlardan hangisi ile meydana gelirse gelsin zamanla vicdan olarak içselleştirdiğimiz durumlar kendimizi suçlama alışkanlığı edinmemizi sağlar. "Hey sen oradaki" diye seslenen polise dönme sebebimiz de atalarımızdan miras kalan ve yıllar boyu pekiştirdiğimiz bu suçluluk duygusudur. Hegel'e göre etik kurallar öncelikle mutlak korkuya

yani ölüm korkusuna karşı bir savunma olarak ortaya çıkar. Sonrasında köle birçok aşamadan geçerek mutsuz bilince ulaşır. Burada efendi kölenin bedenine sahip konumdadır. Bu durumda bedenin sahiplik durumu tartışmalı bir konudur. Ölüm veya tahakküm yoluyla başkasının sahipliğine geçebilir. Bedenin el konulabilirliği korkusu hem etik kuralların reddi hem de yeniden yönlendirilmesi yoluyla mutsuz bilince ulaşılmasına sebep olur.

Vicdanın, kendine dayattığı etik emirleri uygulamasının sebebi aslında yasaklamayı istedikleri alana da bir tatmin duygusu oluşturmaktır. Yasaklama, yasaklanan dürtünün tatmininin yer değiştirerek, baskısı altındaki dürtünün yeniden canlanmasına vesile olur. Yasaklama, yasaklanan arzuyu ortadan kaldırmayı istemez; yasaklanan arzuyu yeniden ortaya çıkarmak ister. Hem de yeniden ortaya çıkan arzu vazgeçtikleri dolayısıyla daha yoğun bir şekilde kendini ortaya koyar.

Foucault; ise baskının bedensel ihtiyaçla sınırlı kalmadığını alanını genişlettiğini iktidarın alanını genişletmek için yeniden başka şekillerle üretilip yayıldığını ifade eder (Foucault: 2019: 200). Buradan şu sonuç çıkarılabilir beden ile başlayan sınırlama, bedenin sınırlarını aşarak, sadece baskı altına almak istenilen bedenin ötesine geçer. Baskı kişinin sadece bedenine değil ruhuna da işler, hem öznenin sınırlarını çizer hem de içine yayılır ve kitlelere ulaşır. Bu durumda iktidarın aracı olan ruh bedeni kuşatır ve onu biçimlendirerek bir varlık haline getirir. Böylece iktidarın dışında hiçbir şey kalmaz, her şey iktidarın kontrolünde üretilir.

Savunmasız olan özne toplum içinde kendini adlar, kodlar, sınıflamalar yoluyla kendi benliğine yabancılaşarak, var etmeye çalışır. Kendi kendini üreten normları uygulamaya tekrar etmeye zorlanır, bunu doğru bir şekilde yapmazsa da yaptırımlara tabi tutulur.

Norma uymayan bedenler ve ruhların yaptırımlara tabi tutulmasının sebebi iktidarın bireyleri uysallaştırmak istemesidir. Foucault birçok eserinde bedenin uysallaştırılması üzerinde durmuştur. Bunun öncelikle hapisane yoluyla olduğunu ifade etmiştir. Normların dışına çıkan ruhların uysallaştırılması aslında hapisanede değil ailede başlar ve dilin yapısı içinde törpülenir. Birçok kişi çocuğu okula başladığında çok düzene girdiğini düşünür bunun sebebi çocuğa itaatin öğretilmeye başlaması ve çocuğun bu durumu içselleştirmesidir. Okulla başlayan bu süreci; iş hayatı, hastane, karantina tımarhane, hapisane ve daha birçokları takip eder ta ki uysallaşma tamamlanana kadar. Böylece normların dışına çıkmış ruhlar, kapatıldığı yerlerde uysallaşan ruhlar haline dönüşürler.

Öğrenilen normlar, tekrar eder çünkü normlar ancak tekrar ile yeni normların üretilmesine imkân verir. Bu açıdan normlar, var olanı görünür kılmamanın yanı sıra var olanın üretilmesini sağlamış olur. Böylece birey toplumsal alanda tanınma sağlamış ve bir kimlik kazanmış olur. Toplumsal alan bireyin kendi alanından farklı bir alandır. Normun yerleşmesini, uygulanmasını ve dönüşümünü meşrulaştırmaktadır. Çünkü birey tanınmak adına norma boyun eğmiş ve bu da bireyin kendi üzerindeki gerçeklik algısını yitirerek yabancılaşmasına yol açar. Birey normun dışına çıktığında özgürleştiğini fark eder; ancak toplumun kurallarının dışına çıktığı için kendisini suçlu hisseder ve cezalandırılması gerektiğini düşünür. Tüm bu döngüler birbirini tetikleyerek, etik ilkelerin yerleşmesini sağlar ve hayatın her alanına kök salar. Bu sorunlu yapının içinde filizlenmiş olan ahlak kavramı tüm alanlara sirayet etmiş durumdadır. Toplumsal alanda ve her meslek grubunda artan kurallara ve etik düzenlemelere rağmen düzelemeyen iş yapışı biçimi de bu durumun doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum modernizmin dayatmış olduğu rasyonel ve kurallara bağımlı insan modelinin bir sonucudur. Modernizm; rasyonellik, evrensellik ve pragmatizm temeline kurulmuştur. Postmodernizm ise duruş olarak modernizmin karşısındadır. İnsanın doğası gereği rasyonel olamayacağını savunur. Evrensel kuralların da toplumu kontrol etme isteğinin bir yöntemi olduğunu düşünür. Postmodernizmin etiğe bakışı da bu görüşler çevresinde şekillenmiştir.

3. POSTMODERN ETİĞİN DURUMU

Ahmet Cevizci'nin Felsefe Sözlüğü'nde postmodernizm şu şekilde tanımlanmaktadır: (Cevizci, 2010: 1279-1280)

“Postmodernizm, kapitalist kültürde ya da daha genel olarak Batı dünyasında XX. yüzyılın son çeyreğinde sanat, edebiyat, felsefe, mimari vb. alanlarda, özellikle felsefe ve sosyolojide belirgin hale gelen hareket, akım, durum veya yaklaşımdır. Aydınlanma tasarısının temelini oluşturan nesnel bilginin akıl yoluyla edinilebilir olmasına duyulan güvenin kökten yıkılmasıyla birlikte köktencilik, özcülük, gerçekçilik, ussalcılık, özne, ben gibi modern felsefenin en temel tasarımlarının sorunsallaştırılarak ele alındığı felsefe çerçevesi, konumu ya da duruşudur. Felsefi bir akım olarak postmodernizm; kabul gören bilgelik, sosyal yapı, etiksel, kültürel ve politik normlar gibi birçok alan ve konuda şüphecilik ve görelilik ekseninde temelsiz bir yapıdır. Postmodernizm, evrenselciliğe karşı çıkış, genel geçer, evrensel bir bilgiye ve temelciliğe yönelik şiddetli bir eleştiri olmasının haricinde; tek

değişmez, evrensel bir akıl yerine, çeşitli akılların var olduğundan söz etmeyi ve bilginin göreliliğini ve bağlama bağımlılığını vurgulayıp; akıl, hakikat, bütünlük yerine dil oyunlarından söz etmeyi ihtiva eder. Postmodernizm, modernliğin ahlâkî iddialarını, modern öznedeye temellenen evrensel bir etik düşüncesine, özellikle de faydacılık ve bireycilik şeklinde ifade edilen etik anlayışlara şiddetle karşı çıkıp, bir ‘öteki etiği’nin savunuculuğunu yapar. Felsefenin, insanlığın bilim aracılığıyla gerçekleşecek ilerici özgürleşmesini ve evrensel olarak geçerli insan bilgisini öğretebilmek için ihtiyaç duyulan birliği insana temin edebileceği düşüncesine yöneltilen şiddetli bir saldırıdır.”

Lyotard’ a göre üst- anlatılara karşı inançsızlıktır (Lyotard,2013:8). Berman’a göre; katı olan her şeyin buharlaştığı bir dönem (Berman, 2013: 125) Baudrillard’a göre; taktikler, hipergerçeklik ve nihilizm dönemi (Baudrillard, 2015: 159-160) Touraine’e göre; modernlikten çıkış (Touraine, 2007: 207); Gellner’e göre; (Gellner, 1992: 22) aşırı görelilik ve öznellik yanlısı bir akım, Bell’e göre; sanayi sonrası toplum, Barthes’e göre; nâzik bir mahşer ânı, Jameson’a göre; geç kapitalizmin kültürel mantığı, Foucault’a (1926 - 1984) göre; bilmececi ve rahatsız eden bir dönem, Eco’ya göre ise; masumiyet çağının sonudur. (Stuart, 2006: 204-258)

Postmodern kavramının felsefe alanında ilk olarak incelendiği kitaplardan biri olan “Postmodern Durum” adlı eserde Lyotard postmodernizm ifadesini kullanırken modern sonrası anlamında kullanmamıştır ve postmodernizmi ifade ederken sürekli olan bir durum olarak ifade etmiştir. Bundan yaklaşık 450 yıl önce kaleme alınmış Don Kişot adlı eserde de Don Quijote’nin hayata karşı olan tutumu postmodern bir duruştur (Saavedra, 2019).

Başlangıçta modernizmin en büyük vaadi baskılardan kurtulmuş toplumlar yaratmaktır. Ortaçağ’daki dini dogmalar toplumlarda ciddi bir baskı yaratmıştır. Modernizmin gelişile beraber dini baskılar azalmış bireysellik artmıştır. Evrensellik, rasyonalizm, özgürlük toplumlarda coşku ve heyecan uyandırmıştır. Ancak bu durum iktidar için göz korkutucudur ve dinin yerine kontrolü sağlayacak bir şeye ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı rasyonalizmin ortaya koyduğu rasyonel kurallar bütününe sağlayabileceği düşünülmüştür. Böylece her şeyi kapsayan sihirli kelime ortaya atılır “etik”. Etik yoluyla insanların öğrenebilecekleri ve itaate zorlanabilecekleri ahlaki kurallar bütünü oluşturulur (Bauman, 1998: 16). İdare edilen bir toplum arzusu devam ederken bunun uygulama aracı olarak bireyler sanki özgürce seçim yapıyormuş hissi uyandırılarak, rasyonel bireyin

uysalca benimseyeceği ahlaki kodlar oluşturulur. Çünkü iktidar bir yandan özgürlük vaad ederken bir yandan da bireyin kontrol altına alınması gerektiğini düşünür. Bu durumun bir sonucu olarak sorumlulukla oluşacak olan ahlaki bilinç yerine dayatılmış bir ahlaki kural bütünü oluşturulur. Bu dayatılmış kurallar bütünü zamanla daha az ahlaki bireyler olmaya yol açabilir. Modernizmin temel olarak üç dayanağı vardır bunlar evrensellik, rasyonellik ve pragmatizmdir. Evrensellik, genel geçer ilkelerin var olduğunu ve bunların mutlak geçerliliğinin olduğunu savunan bir anlayıştır. Bu durumla paralel olarak normatif etik anlayışı hâkimdir. Rasyonalizm ise akılçılık olarak tanımlanmaktadır. Deneyim ve duygular yerine düşünce ve akılçılık ön plandadır. Zaten evrenselliğin uygulanabilir olması için rasyonalizm şarttır. Pragmatizm ise faydacılık temeline oturtulmuş, kavramları eylemlerin sonuçları ile değerlendiren bir akımdır. Bu üç kavram birbirini destekleyen ve modernizmin ana esaslarıdır. Postmodernizm ise yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere bu üç kavramla taban tabana zıttır. Bu zıtlık ahlaki kaygıların tamamen terk edildiği anlamına gelmemektedir. Bu kaygılara, normatif kurallarla çözüm bulunamayacağı anlamına gelmektedir.

Bu açıdan çalışmanın devamında bu üç kavramın postmodern etik içindeki durumları incelenecektir.

3.1. Postmodern Bağlamda Evrensellik, Rasyonalizm ve Pragmatizm

İyi ve kötü kavramlarının ahlaki kavramlardan ortaya çıktığı düşünülmektedir. Çünkü ahlaki kurallara göre iyi ve kötü davranışlar ayrılmaktadır. Ahlak açısından olumlu anlam taşıyan iyi olumsuz anlam taşıyan ise kötü olarak tanımlanır. Bir şeyin yasak olması onu imkânsız kılmaz sadece kötü kılar. Böylece etiğin varlığı, varlığının rahatını bozmaya yarar. Bireyler toplumda kabul görmek için genel kabul görmüş ahlaki kurallara ihtiyaç duyarlar. Çünkü verecekleri kararların toplum nezdinde kabul görmek isterler. Kendileri ile aynı fikre sahip olmayan insanlar tarafından yargılanmak istemezler. Bu aşamada ahlak kuralları ile evrensellik arasındaki bağ ortaya çıkar. Ahlak kuralları evrenseldir ve bireyin vermiş olduğu kararlarda kendini suçlu hissetmesinin önünü kapatır. Kurallar evrenseldir ve bireye neler yapması gerektiğini belirten bir dizi etik kuralı sunar ancak bunların yerine getirilmesi bireyin ahlaki sorumluluğuna bağlıdır.

İnsani durumun her geçen gün evrenselleştirilmesi ile bu önceden belirlenen ve insanın tercihini aşan çeşitlilik ortadan kalkacaktır; çünkü bu

evrenselleşme bütün dar görüşlülüklerin kendini destekleyen güçlerle beraber sökülmesinden ve dolayısıyla da insani gelişmenin, tesadüfi doğum olayının ket vurucu etkisinden kurtulmasından başka bir şey değildir (Bauman, 2019: 33). Evrensellik adı altında zorlamanın yerini teşvik kelimesi almaktadır. Normatif düzenlemelerin yerini ise reklamcılık aracılığı ile denetlenen arzu ve ihtiyaçlar almaktadır. Bu sebepten ötürü iktidar tarafından üretilen tüm insanların benimseyeceği etik kod arayışı ortaya çıkar. Çünkü etik kodlar yoluyla özgürlük verilen birey aslında dışa bağımlı olmalı ve kontrol edilebilmelidir. Ahlakın evrenselleştirilmesi, evrensel olmaktan ziyade ahlaki dürtüye set çekilmesi yoluyla gerçekleştirilir. Temelinde tüm dogmaları reddeden bir düşünce, kendi ile çelişir duruma gelir. Evrensel bir ahlaki yapı oluşturulamadığı gibi ahlaki sorumluluk bilinci de yok olmuştur. Rose Poole'un "Ahlak ve Modernlik" kitabında belirttiği üzere modernlik, hem ahlâka ihtiyaç duymakta hem de ahlâkı imkânsız kılmaktadırlar (Poole, 1993: 9). Bauman'a göre etik müphem ve aporetiktir (Bauman, 1998: 9). Müphem olmayan bir ahlak insanın doğası itibarıyla düşünülemez. Bu nedenle postmodern durumda etik bir kodun varlığı düşünülemez. Nesnel kurallarla dayanan bir etiğin uygulanması mümkün görünmemektedir. Hatta evrenselliğin, ahlaki sorumluluk duygusunu tamamen ortadan kaldırdığı düşünülmektedir. Ahlakı davranış, garantisi olan bir beyaz eşya değildir. Kusursuz ahlaklı insan olmayacağı gibi kusursuz ahlaklı bir toplumun da olması imkânsızdır. Bu baskının insanda daha az ahlaklı olmaya sebep olduğu görülmektedir (Bauman, 1998: 21).

Akılçılık olarak ifade edilen rasyonalizm modern yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte evrensellik ile arasında çok sıkı bir bağ vardır. Çünkü evrenselliğin uygulanabilmesi için rasyonalizm şarttır. Modernizmin en büyük çabası insanların rasyonel olduğunu varsayarak, bu insanların benimseyeceği evrensel kurallar oluşturmaktır. Etik kurallar ve kodlar oluşturmak bunun bir parçasıdır. Rasyonel iradenin yükseltilmesi ve evrensellik vurgusunun altında modernizmin en temel vaadi olan özgürlüğü denetim altına alma çabası yer almaktadır. Bunun iki yolu vardır (Tunçer, 2008: 66).

- 1- Bireylerin rasyonel yetileri ile doğru yargıları kendi kendilerine uygulamalarıdır.
- 2- Rasyonel olarak tasarlanmış dışsal baskılar (yasalar, düzenlemeler, kurallar) yoluyla bireylerin kötü ve ahlak dışı olanı yapmalarının önlenilmesidir.

Postmodern etik bağlamında rasyonellik neredeyse imkânsızdır. Max Horkheimer ve Theodor Adorno akılcılığı “tamamen işlevselleştirilmiş akıl” (1979: 89), “akılın biçimselleştirilmesi” (1979: 93), “amaçsız amaçlılık” (1979: 89) gibi kavramları kullanarak açıklamışlardır. Postmodern bağlamda ahlak irrasyoneldir ve öyle kalacaktır. İnsanın varoluşsal olarak rasyonel olması olası değildir. Tarafsız bir zemin yoktur. Bizim için herhangi bir pratik yararı olamazsa ne kadar tersini istersek isteyelim, ahlak felsefesi bir iç çaba olmak zorundadır. (Pirtchard, 1991: 10) İş hayatında etik kuralların bu kadar önemli hale gelmesinin sebebi de rasyonalite temeline oturturulmuş bir avantaj sağlama isteğidir. Çünkü iş dünyasında etik davranmak kişiye fayda olarak geri dönecektir.

Pragmatizm, eski Yunancada iş, eylem anlamına gelmektedir. İş ve eylem hayatın kendisini oluşturmaktadır. Bu durumda pragmatizm bir yaşam felsefesidir. İnsan hayatının yapıp etmelerinin felsefi izdüşümüdür (Cevizci, 2010: 365). Pragmatizm eylemleri ve bilgileri sağladıkları fayda bakımından değerlendirmektedir. Bu bakımdan pragmatizmin bilgiye ve bilime bakışı da buna paraleldir. Bilimsel bilginin deneysel yöntemlerle elde edilmesi gerektiğini savunurlar. Yapılan sınıflandırmalarda pragmatizm, normatif etik sınıfına girmektedir. Zihne ve akla vurgu yapan pragmatizm’de ortaya konulacak tutum ve davranışlar da akıl temelli olmalıdır. Ayrıca normlara ve standartlara tabidirler. Pragmatizm aynı zamanda modernizmin de metotlarından biridir. Pragmatizm’in kurucularından sayılan Charles Sanders Peirce, bilimsel araştırmaya ilham veren yegâne şeyin, nesnel hakikat düşüncesi olduğunu ifade etmiştir (Cevizci, 2010, 583). 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde çok etkin olan pragmatizm, Amerikan felsefesinin de ana teması olması bakımından bu anlamda bilimde de nesnel paradigmanın hakim olmasını sağlamıştır. Oysa ki bir bilim adamının, nasıl düşünmesi, ne gibi sorular sorması ve bu soruları hangi yöntemlerle cevaplaması gerektiğini etkileyen içinde bulunduğu paradigmanın seçimi ise, akılcı temellerden çok, sosyolojik ve psikolojik temellere dayanmaktadır. (Özen, 2000: 1) Kuhn’un da “Bilimsel Devrimlerin Yapısı” adlı eserinde dile getirdiği üzere paradigmayı tanıyabilmek için, o paradigmanın ille de kurallar düzeyinde rasyonelize edilmiş olması gerekmez (Kuhn, 2021: 30). Meşrulaştırma, bir yasa koyucuyu bu yasayı norm olarak yürürlüğe koymaya yetkili kılan süreçtir. Bilimsel bir hipotez ortaya atıldığında kabul edilebilmesi için bir takım koşulları yerine getirmesi beklenir. Meşrulaştırma burada, bilimsel söylem hakkında konuşan bir "yasa koyucuyu", bir söylemin bu söylemin parçası olabilmesi ve bilim camiası

tarafından kaale alınabilmesi için, sözü geçen koşulları (genellikle iç tutarlılık ve deneysel doğrulanabilirlik koşulları) norm olarak koymaya yetkili kılan süreçtir (Lyotard, 2013: 21). Feyerabend’in eserlerinde dile getirdiği üzere bilimsel alanda ilerleyebilmek için bilimsel standartlar ve kurallar ihlal edilmek zorundadır aksi halde bilimsel ilerleme duracaktır (Feyerabend, 2017: 24). Pragmatizmin hâkim olduğu bir ortamda bilginin üretim amacında da değişiklikler meydana gelmiştir. Bilgi artık değişim için yani üretimde değerlendirilmek amacı ile kullanılmaktadır. Bu durumda kendisi için bir amaç olmaktan çıkmaktadır ve kullanım değerini kaybetmektedir (Habermas, 1997). Toplumsal yaşama ilişkin sistematik bilgi üretimi, toplumsal yaşamı geleneğin değişmezliklerinden uzaklaştırarak sistemin yeniden üretiminin bütünleyici bir parçası durumuna gelir. (Giddens, 1998: 55) Dellaloğluna göre; bilginin amacının değişmesinin sonuçları üniversitelerde de kendini göstermektedir. Üniversite, bilim insanları için bilgi üretme idealinden ziyade bir kariyer alanı haline gelmiş durumdadır. Bugün özellikle de Türkiye bağlamında kendi alanlarında uzman binlerce akademisyen var ama toplumsal alanda yorum yapacak söyleyecek herhangi bir sözleri yok. Çünkü bilim insanları bir nevi makine durumundalar. Araştırmayı alır, giriş ve sonucunu yazar, saha çalışmasını yapar, araştırmasını tamamlamış olur. (Dellaloğlu, 2021: 18).

Postmodernizmi kurtuluş olarak gören Gilles Lipovetsky’nin “Ödevin Gün Batımı” adlı eserini yorumlayan Bauman, bugünün ahlâk anlayışı ve yaşantısı hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade eder: Çağımızda özveri düşüncesi meşruluğunu yitirdi. İnsanlar, ahlaki ideallere ulaşmaya istekli değiller. Üstelik ahlaki değerleri korumaya teşvik edilmiyorlar ve bunun için kendi sınırlarını zorlamaya da istekli değiller. Politikaçılar ise ütopyaları tamamen öldürdüler ve dünün idealistleri pragmatikleşti. (Bauman, 1998: 11).

3.2. Postmodern Etiğin Gelişimi

Postmodernlik klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik nosyonlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvurabileceği tekil çerçeveler, büyük anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce tarzıdır (Eagleton, 1996: 9). Postmodernizmin kökleri varoluşçuluk, nihilizm ve anarşizm felsefelerine dayanmaktadır. (Neuman, 2017: 155). Bu sebeple Heidegger, Nietzsche, Sartre ve Wittgenstein gibi eleştirel düşünürler aynı zamanda da postmodern düşünürlerdir.

Mevcut etik yapıya eleştiri ilk olarak Hegel’de net bir şekilde görülmektedir. Hegel, modern dünyada yaşayan bireylerin istek, akıl ve duyguları arasında çatışma içinde yaşadıklarını belirtir. Hegel, söz konusu çatışma, bölünmüşlük, yabancılaşmışlık durumunu insanın kendisini gerçekleştirmesine engel olan bir uyumsuzluk hali özgürlükten yoksun olma durumu olarak tanımlar (Wood, 1990: 39). Kant’ın ödev etiğini eleştirir ve yaşamın salt olarak ödevler tarafından belirlenemeyeceğini belirtir. Schopenhauer ise 18. yüzyılda etkisini gösteren aydınlanmanın 19. yüzyılda karşılığı olarak kötülüğün baskın çıktığı ve kötümserlik üzerine kurulu bir etik anlayışı olduğunu ifade eder. Schopenhauer etik anlayışta, ampirik olgulardan bağımsız bir ödev ve yükümlülüğün olduğu bir anlayış benimsemiştir. Her iki düşünür de ödev etiğinin çok yoğun olarak ön planda tutulduğu bir dönemde yaşamış olmalarına rağmen dönemin etik anlayışını sorgulamışlardır ve eleştirel etiğe katkıda bulunmuşlardır. Eleştirel etiğin kurucularından olan Nietzsche klasik ahlak anlayışının artık son bulduğunu belirtir. Nihilizmi şöyle açıklar: Değerlerin bizim için evrensel değerini yitirmiş ve anlamsız hale gelmiş olmasıdır. (Nietzsche, 2002: 24) Ahlaki ilkelerin evrensel kurullarla yönlendirilebileceğini ve bir kaynaktan gelebileceğini kabul etmez. Ahlaki ilkelerin kendiliğinden oluşabileceğini düşünür. Ahlakın köklerini incelediğinde; verili ahlak zayıf, güçsüz karakterli insanların teşekkül ettiği ahlaksa eğer bu ahlak köle ahlakıdır; buna mukabil o güçlü, kendine güvenen, sağlıklı insanlar arasında teşekkül etmişse, söz konusu ahlak bu sefer efendi ahlakı olmak durumundadır (Cevizci, 2018: 297). Hakim ahlak düşüncesinin köle ahlakı etrafında oluşturulduğunu hatta Hristiyanlığın zayıfın, yoksulun, ezilmişin yanında yer almasının aslında soylu ahlakına yönelik bir öfkeden kaynaklandığını ifade eder. Bu öfkenin yansımaları da modern ideolojiler olarak karşımıza çıkar. Hakim ahlak, insanın kendi varoluş mücadelesini arka plana iterek, hayatın temellerini ortadan kaldırmıştır. Tabii ki Nietzsche’ye göre ahlaki olma kararının arkasında asla ahlaklı olma isteği yoktur, ahlaka bağlanmanın en temelinde boyun eğme vardır. Sartre’ın görüşlerinin de temelini oluşturan Soren Kierkegaard modernitenin mutlaklaştırma sorununa dikkat çeker. Modernliğin ortaya koyduğu normlara, onun nesnellik ve bilimsellik iddialarına, yasaları ve kurumlarının insan yaşamı için yegâne ya da en yüksek standart haline gelmesine karşı çıkar (Cevizci, 2018: 332) Kierkegaard özellikle bilim ve nesnellik üzerine yoğunlaşır ve insanı kendine yabancılaştıran şeyin modernlik kapsamında nesnellüğün önem kazanması ve böylece de bilimin ve bilimsel bilginin cisimleştirilmesi olduğunu vurgular. İnsanın, kitle

toplumunun normlarından bağımsız bir biçimde içsel olarak ve gerçekten inandığı şeye uygun davranmadığı zaman kendini sahte yapay ve kendisine yabancı hissettiğini belirtir (Gödelek, 2010: 94). Aynı durumun ahlak için de geçerli olduğunu bu sebeple öğretmenden öğrenciye aktarıldığında nesnel bir kimlik kazandığını söyler. Kierkegaard’ a göre insan benliği ile ilişki içinde olmalı ve kendi olmalıdır. Ahlakla ilgili önceliklerini bu çerçevede oluşturmuştur. Bireyin toplum içinde kitle ve ya sürü toplumu olup kalabalık içinde kendisinin farkında olmadan yaşadığını belirtir. (Rudd, 1997: 24). Bundan dolayı uyulması zorunlu ahlaki kurulların olması kalabalık içinde kaybolmuş bireyin kalabalıklardaki kabulünün yoludur. 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında eleştirel etik, daha çok modernite eleştirisini temel alan normları ve kurulları eleştiren ancak yine de erdemi ön planda tutan bir yapıdadır. Bu düşünceler de temelinde başkasına yaşam hakkı tanımayan aynılaştırma çabası taşıyan bir etik anlayıştır. Ancak Levinas ile beraber etik başka bir anlam kazanmıştır. Ve özne temelinden öteki temeline geçmiştir. Çıkışını öznenen alan ben merkezli modern felsefenin kategoriler üzerine inşa ettiği etik anlayışında öteki kavramını kontrol altına alınması gereken bir kavram olarak sunmuştur.

Levinas “ötekinin filozofu” olarak tanınmıştır (Türk, 2013: 29). Levinas’ın ötekiyle olan etik ilişkisi, başkasından karşılık beklemeden sorumlu olmayı gerekli kılar. Levinas’a göre etik; varlıktan soyunma, varlıktan özgürleşme olarak betimlenmiştir. Özgürleşme ise öznenin kendisi üzerinde hâkimiyet kurması şeklinde olur. Bu benin kendinden feragati anlamına gelir ve bu feragat ancak başkası ile kurulan sosyal ilişki yani etik ilişkiyle sağlanmaktadır. Levinas’ta etik kökensel olarak, tarihsel örneğini Kitab-ı Mukaddes’te geçen Habil ve Kabil hikâyesinde bulur. Kabil, kardeşinden sorumlu olup olmadığını sorgulayarak, kendisine “Kardeşin nerede? ” diye soran Tanrı’ya “ben kardeşimin bekçisi miyim?” yanıtını vermiştir. Levinas’a göre burada kabul edilmesi gereken bir sorumluluk vardır. Bu sorumluluk kan bağı ile değil, insani kardeşlik bağı ile var olmaktadır. Levinas etiğinde, Ben’in her zaman ötekine karşı sorumluluğu olduğunu belirtir. (Levinas, 2016: 276). İlk büyük eserlerinden olan “Bütünlük ve Sonsuzlukta” şu şekilde ifade etmiştir: “Batı felsefesinin genellikle bir ontoloji, ötekinin, araya varlığın kavrayışını teminat alan bir orta ve nötr terim sokmak suretiyle, aynıya indirgemek olmuştur” (Levinas, 1969: 43). Levinas etiğın, ilk felsefe olduğunu ve ontolojiden önce geldiğini savunur. Levinas öteki ile olan etik ilişkinin temelini arzuyu koyar. Arzunun konusu olan öteki, etik ilişkide kendini özneye yüz olarak sunar.

(Cevizci, 2018: 416) Yani başkasına duyulan arzuda öteki bütün şeffaflığı ile üstümüzde yüz olarak belirir. Bu yüz etik bir ilişki kurulmasına sebep olur. Bu yüz yüze olan etik ilişki öncelikle söylemle olur yani anlama ve seslenme aynı anda olur. Bunun olması için de dil gereklidir. Levinas eserlerinde sık sık dilin önemine vurgu yapar. Burada anlatılmak istenen önce ötekine cevap verilmelidir, bu da etiğe daveti kabul etmektir. Yüz yüze ilişki temelinde ötekine karşı sorumluluk ilişkisidir. Bu anlamda sorumluluk hem ötekinin çağrısına karşılık vermek hem de onun sorumluluğunu kabul etmektir. Diğer bir ifadeyle ötekinin ihtiyaçlarını dikkate almaktır, aslında Levinas'ın etik dediği şey budur (Atterton ve Callarco, 2005: 29-30).

Bu ilişkideki sorumluluk kavramı tek taraflı bir sorumluluktur ve karşılığını beklemeyen bir sorumluluktur. Ben ötekine karşı sorumludur ancak ötekinden herhangi bir sorumluluk beklememektedir. Bu anlamda ötekinin bana karşı yükümlülüğü olsa bile bu durum benim durumunda bir değişikliğe sebep olmaz. Burada simetrik olmayan bir ilişki söz konusudur. Bu durumun doğal bir sonucu olarak kardeşlik kavramı almıştır. Düşüncesini temelinde Habil ve Kabil kavramı ile açıklamasının esas sebebi bu olabilir. Levinas'ın düşüncelerinin temelinde aynı olmaya karşıtlık ve kardeşlik bulunmaktadır. Bunun sebebi Yahudi Soykırımına bizzat tanık olması olabilir. Hitlerizmi ciddi bir şekilde eleştiren Levinas evrenselciliğinin ırkçılık fikrini beraberinde getirdiğini ve onu beslediğini düşünür (Güneş, 2016: 186). Levinas'a göre etik ilişki ötekine karşı mutlak sorumluluk üzerine kurulmuştur. Ancak buradaki sorumluluk bir seçime ya da etiğe ilişkin bir hükme dayanmaz insanın duyarlılığına ve ötekinin yüzü ile karşılaşma anındaki savunmasızlığa dayanır. Bu açıdan bakıldığında etik bir norm değildir kendine rağmen diğerine karşı olan sorumluluğundur. Bu sorumluluğa karşı her zaman verilecek bir yanıt olduğu için sınırsızdır. Levinas'ın cenazesinde övgülerle dolu konuşmasını artık kendisi de hayatta olmayan Derrida yapar. Ancak kendisi aynı zamanda Levinas'ı en çok eleştiren düşünürlerdendir (Lescourret, 2010: 31). Derrida düşüncelerini oluştururken Levinas'tan ciddi anlamda etkilenmiş ve yararlanmıştır. Ancak Levinas'ın başka (öteki) kavramından ciddi endişe duymuş ve bunu şu satırlarla ifade etmiştir: "Varlığın aynı ve başka arasında bölünüşü nedir, aynı ve başka arasında bir bölünme ve en azından aynı'nın başkanın başkası ve başkanın da kendisiyle aynı olduğunu varsaymazken?" (Derrida, 1964: 186).

Derrida özellikle son dönem eserlerinde Levinas eserlerinin de katkısıyla etik konusuna yönelmiştir. Derrida'da etik öteki olan ilişkide kendini gösteren,

ötekine karşı sorumluluğun ifadesidir. (Critchley, 2005: 65) Bu nedenle etik olmak ve sorumlu olmak için, kendimizi dogmatizmden olduğu kadar mutlak özgüvenden de kurtarabilmemiz ve sistematik bir eksiklik ve şüphe hissini kabul etmemiz gerekmektedir (Borradori, 2003: 139-146). Farklılığa izin vermek, başkılığa karşı sorumluluğun yolunu açacaktır. Çünkü metafiziğin kodlarıyla konumlanmış bir etik Başka'nın çağrısına cevap veremeyecektir (Zlomislic, 2007: 6). Derrida insana ait bir şeyin bir nedene bağlanarak açıklanabileceğini düşünmez. Ahlakın belli bir merkeze bağlanmasını doğru bulmaz. Etik yasalar, kategorize edilmiş faydacılık, akıl temeline oturturulmuş rasyonalite Derrida için kabul edilemezdir. Etik konusunu incelediği "Çile" adlı eserinde şu soruları sorarak başlamıştır: Eğer ödev varsa bunun; zorunda olmaktan, zorunda olmama zorunluluğundan ibaret olması gerekmez mi? Bunun etik ve siyasal sonuçları ne olabilir? Bu ödev isminden ne anlamamız gerekir? Ve kim bunu sorumluluk içinde taşımayı üstlenebilir? (Derrida, 2010: 6) Derrida'ya göre davranışlarımızın belli kurallara dayanması ve yalnızca bir ödev olarak görülmesi sebebiyle aslında ahlaktan daha da uzaklaşmaktadır. Burada anlatılmak istenen tüm kurallara karşı çıkmak değildir. Kuralların hem kuralı hem kuralızsızlığı aynı anda barındırmasıdır. Derrida bunun kendini sürekli yineleyen yapısal her defasında tekil ve örnek oluşturan genel bir kural olduğunu ne yalnızca normatif kurala uygun ne de söz konusu kural uyarınca, ona saygı gereği davranılmamasını buyuran bir yanı olduğunu ifade eder (Sümer, 2016: 141). Yani ahlaka kural için uymak aslında pek de ahlaki bir durum değildir. Derrida sorumluluk, ödev ve etik kavramlarını özellikle irdelemiştir. Bu kavramların apeoritik olduğunu düşünmektedir. Ancak bu durum bu kavramların üzerine konuşmamamız ya da düşünmememiz anlamına gelmemektedir. Onlara eleştirel bir gözle bakmamız anlamına gelmektedir. Bu da bu kavramların yapısökümüne uğratılması ile mümkündür. Yapısöküm kuramı Derrida tarafından ortaya konulmuş mutlak doğru olmadığını hatta kesin gibi görünen doğrulara bile eleştirel gözle bakılması gerektiğini düşünen bir kuramdır. Bu anlamda Derrida etik sorumluluğa görevin çok ötesinde bir anlam yüklemiş durumdadır. Bu şekilde etik hem tüm normatif kurallara başkaldıracaktır hem de sorumluluğu göreve indirgemeyen bir yapıya sokacaktır. Böylece etik temellendirilmeyen ve hesaplanamayan bir yapıda ele alınacaktır. Çünkü Derrida'ya göre sürekli istikrar ve belirlilik durumu etiğin sonu anlamına gelmektedir (Mouffe, 1998: 23). Derrida etiği mümkün kılan şeyin aslında çelişki ve kararsızlık olduğunu belirtir ve kuralızsızlık

ortamında geçerli olduğunu söyler. Etiğin varlığı kuralın icat edilmesine bağlıdır.”Kuralı bilmiş olsam, nasıl okunacağını bilmiş olsam, yasak basit olsa, “Basitçe okumalısın, bir norm var, bir kural var, sen de vazifeni yapmalısın”, şeklinde söylenmiş olsa sorumluluk zaten olmayacaktır. (Sümer, 2016: 146) Oysaki böyle bir durumda etik yoktur çünkü etik aslında zorunluluğun olmadığı yerde başlar. Zorunlulukla yapılan etikte ise zorunluluğu yapmanın ya da yapıyor gibi görünmenin her zaman bir yolu vardır. Eğer etiğin sigortası varsa ve hata yaptığında bunu sigortadan karşılayacağını biliyorsan aslında bu etik gerçek bir etik değildir. Hatta Derrida yasa kavramını şiddet kavramı ile ilişkilendirilir. Çünkü yasa otorite temeli üzerine inşa edilmiştir ve bu sebeple de şiddete dayanır. Yasa bağlamının içinde yeniden ve yeniden yorumlanmalıdır.”Örneğin bir yargıcın kararının adil olabilmesi için onun bir hukuk kuralını veya genel bir yasayı izlemesi yetmez, o kuralı veya yasayı, bu yasa daha önce var olmamış gibi, sanki bu yasayı her seferinde yargıcın kendi icat ediyormuş gibi tekrar tesis eden bir edimle üstlenmeli ve tasdik etmelidir (Derrida, 2010: 70). Derrida ayrıca yasanın her zaman ekonomik ve politik güçlerden etkilendiğini de düşünür. Derrida etik konusunda Levinas’la yakın fikirlerde olsa da Levinas’ın etik şiddet içermemektedir fikrine katılmaz ve bu fikrin sarsılmasına yol açar. Ötekinin var olduğunu kabul eder ama temel vurgusunu dil üzerine yapar. Dilin dışsal kökenlere sahip olduğunu ve ötekinin varlığında, onunla iletişimin mümkün olduğu durumda dil olabildiğini belirtir (Sümer, 2016: 157). Bu sebeple dil yalnızca ötekilere gönderilen mesajları değil ötekini de içerir (Stocker, 2006: 338).

Derrida’nın etik yaklaşımı aynı zamanda bağlama vurgu yapmıştır. Etik bir karar verirken her zaman bağlamın dikkate alınması gerektiğini vurgulayan bir etik yaklaşımı vardır. Bunun yanı sıra her olayın da kendi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Muhasebe uygulamaları yapılırken de birçok etik karar verilmektedir. Bu kararlar verilirken bir takım evrensel kurallara bağlı kalınması gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu etik kurallar uygulanırken bağlamsal olarak değişiklikler gösterebilmektedir. Ayrıca çalışanın etik olma motivasyonunun sebepleri de değişiklik gösterebilmektedir. Bu sebeple çalışmanın devamında muhasebe etiği kavramı açıklanacak olup etik kuralların işlevselliği tartışılacaktır.

4. MUHASEBE ETİĞİNE POSTMODERN BİR BAKIŞ

İnsanların ticari ilişkilerinin yazının olmadığı dönemlerdeki ilkel toplumlarda bile var olduğu

bilinmektedir. İlk şehir devletlerinin kurulmasıyla beraber ticari işlemlerin kayıt altına alınma ihtiyacı doğrultusunda kayıt işlemi yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda muhasebe kayıtlarının ilk örnekleri olduğu düşünülen Sümerler döneminde yazılmış olan kil tabletlerde 1350 kamış işçisinin gündeliğine karşılık gelecek buğday tanesi alacak miktarı olarak belirlenmiştir (Şan, 2019: 54). Buna ek olarak göz şeklinde figürlere de rastlanılmıştır. Göz figürlerinin denetim ve kontrol kavramlarına dikkat çekmek için çizildiği düşünülmektedir. Böylece yapılan işlerin izlendiği ve kontrol edildiği duygusu çalışanlar için baskı unsuru oluşturacaktır. Bu anlamda günümüzdeki kamera sistemi ile izlenen iş yerlerini anımsatmaktadır.

4.1. Muhasebe Etiğinin Şeffaflık ve Hesap Verilebilirlik İdeali

Kapitalizmle muhasebenin gelişimi arasında güçlü bir bağ olduğunu düşünen Sombart’a göre rasyonel muhasebe sisteminin kullanıldığı ilk yer İtalya’dır. 13. yüzyıl itibarıyla İtalya’da kullanılmaya başlanan muhasebe teknikleri geliştirilerek 15. yüzyıldan itibaren Kuzey Avrupa’da hızla gelişim göstermiştir (Sombart, 2008: 135-139). Hızla yayılan çift taraflı kayıt usulü; gelir gider takibi, dönemsel eğilimlerin takip ve denetimi açısından fayda sağlayarak rasyonel karar verme süreçlerinin gelişimine katkı sağlamıştır. Weber’in eserlerinde sıkça dile getirdiği üzere rasyonel hesap tutma işlemi, iş döngüsünde önemli bir yer tutmaktadır ve bu iş ahlakını belirleyen önemli unsurlardan biridir. Hatta bilimsel muhasebe defteri tutmada çok ileri düzeyde olan ülkelerin ekonomik gelişmede de aynı derecede ileri seviyede bulunmalarının tesadüfi olmadığını da belirtmiştir (Weber, 1981: 63). Bu kapsamda sanayi devrimi öncesinde rasyonel düşünme kavramının temellerinin çift taraflı kayıt tekniğine dayandığını düşünülebilir. Modern insanının maddeye olan yaklaşımı onu bir madde olarak görmekten ziyade bir rakam olarak görme eğilimindedir. Madde şekli niteliklerinden sıyrılmış bir halde sadece sayı olarak muhasebe kayıtlarında ifade ettiği büyüklüğe göre değer kazanmaktadır. (Ortaköy, 2014: 117). Muhasebede defter tutma işleminin doğal bir sonucu da hesap kodları ve hesap isimleridir. Hesap kod ve isimlerinin muhasebedeki amacı ise sınıflandırma yapabilmektir. Hesap isimlerinin çıkış süreci incelendiğinde her muhasebecinin farklı hesap isimlerini kullanmasının yarattığı karmaşayı ve belirsizliği önleme amacı taşıdığı görülmektedir. Bu açıdan sınıflandırmanın temel amacı belirsizliği ve karmaşayı ortadan kaldırmaktır. Bauman “Modernlik ve Müphemlik” adlı eserlerinde sınıflandırmanın amacının müphemliği ortadan kaldırmak olduğunu sıklıkla dile getirmektedir.

Hesap kod ve isimlerine ne kadar sıkı sıkıya bağlı sınıflandırma yapılırsa o kadar doğru kayıt tutma performansı gerçekleştirilmiş olur. Hâlbuki bu tür ölçütlerin uygulanması ve bunların gözetlemekle yükümlü olduğu eylemin kendisi, müphemliğin nihai kaynaklarıdır; bu yüzden de, yapılaştırma/düzenleme çabası ne kadar büyük ve tutkulu olursa olsun, müphemlik hiçbir zaman tamamen yok olmayacaktır” (Bauman, 2003: 10-11). Sınıflandırma fonksiyonunun gerçekleştirilmeye çalıştığı ideal, dünyadaki bütün başlıkları içeren, bütün dosyaları içine alan bir tür ferah dosya dolabı yaratmaktır; bu dolapta, her dosya ve her başlığın kendine has bir yeri olacak ve yerinin belirlenmesinde kuşku bulunan başlıklar için de çapraz-referanslı bir dizin bulunacaktır. İşte müphemliği kaçınılmaz kılan tam da böyle bir dosya dolabının imkânsızlığıdır. Yeni müphemlik kaynaklarını yaratan da, böyle bir dolabın inşasını amaçlayan ısrarın ta kendisidir. Müphemlik, sınıflandırma işinin bir yan ürünüdür ve her seferinde daha fazla sınıflandırma çabası gerektirir” (Bauman, 2003: 11). Muhasebenin sınıflandırma fonksiyonu, belirsizliği ortadan kaldırma fikrinin bir yansımasıdır. Bu kapsamda sınıflandırma kavramının rasyonel düşünme kavramını etkilediği düşünülebilir.

Muhasebe ve kayıt tutmanın toplumsallaşmanın ilk aşamalarından beri iş yapma biçimlerini şekillendirdiği ve bu yolla da organizasyonlara ve toplumlara ulaştığı görülür. Bunun en önemli sebeplerinden biri de otoritenin muhasebe aracılığı ile bireyleri denetleyebilme kabiliyetine ulaşmasıdır. Organizasyonların genişlemesi dünyanın daha global hale gelmesi denetleme kabiliyetini zamanla daha güç hale getirmiştir. Denetim konusunun muhasebenin en popüler konusu olması ve beraberinde bir takım standartları da getirmesi bu durumun yansımasıdır.

Etik konusunun da 2000’li yıllarla birlikte birçok bilim dalında etkili hale gelmesi denetim ve gözetim faaliyetinin etkinliğini artırma isteğinin bir sonucu olabilir. Muhasebe kayıtları yapılırken etik kurallara uymanın sigortası ise şeffaflık olacaktır. Çünkü şeffaflık hesap verebilir olmanın bir garantisidir. Şeffaflık kelime anlamıyla ışığın bir şeyin içinden geçebilmesi ve böylece arkasındaki herhangi bir nesnenin görünebilir olması anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle kapalı kapıları, uygun teknoloji ile görünebilir kılmak anlamına da gelir. Şeffaflık bir taraftan kullanıcıya her şeyi bilme sözünü vaat eder ama bir taraftan da korkunç bir incelemeye tabi tutar. Bu da her şeyi bilen, gören ve kontrol eden bir Tanrı izlenimi uyandırır.

Chul Han’ın “Şeffaflık Toplumu” adlı eserinin önsözünde şöyle yazar: “Şeffaflık toplumu bir güven toplumu değil kontrol toplumudur.” (Chul Han, 2017: 11) Bir işletmede eylemler hesaplanabilir ve denetlenebilir süreçler haline geldiğinde şeffaf hale gelmiş olur. Muhasebenin, işletmenin örgütsel sonuçlarının ne kadar adil ve gerçek olduğunu gösteren bir fonksiyon olarak görülmesinin sebebi de şeffaflaşmanın bir sonucudur. Bu anlamda mali tabloların hazırlanması ve yayınlanması hesap verebilirlik olarak görülebilir. Bu hesap verebilirliğin gerektirdiği tek şey, olanın olduğu gibi görünür hale gelmesi yani şeffaf olmasıdır. Ancak herhangi bir başarısızlığın sonucu şeffaflığa bağlanır ve her başarısızlığın sonucunda daha da şeffaf olmak başarısızlığı çözecekmiş gibi bir algı oluşturulur. Power’ın kullandığı “denetim patlaması “ ifadesi aslında bu şeffaflık isteğinin bir sonucudur. (Power: 2000) Gray, Bu durumu şöyle ifade eder: Hesap verebilirliğin geliştirilmesi, kuruluşların şeffaflığını artırır. Görünür kılınan şeylerin sayısını artırır ve bunu yapmak, daha büyük bir açıklığa teşvik eder. Kuruluş daha görünür yani “şeffaf” hale gelir. (Gray: 1992: 415). Böylece her türlü olumsuzluktan arınmış, pürüzsüzleşmiş ve düzleşmiş şeyler daha da şeffaftır algısı oluşur. Son yıllarda mali olaylar ve hatta mali olmayan olaylar bile daha çok detaylandırılarak daha güvenilir algısı oluşturulmuştur. Ancak kurumları daha şeffaf hale getirmek yeni bir denetim ve gözetim ideali de yaratmıştır (Power, 2007: 6).

Denetleme ve gözetleme ideali kurum içi ve kurum dışı kontrol ve risk denetim sistemlerinin artışına sebep olmuştur. Ancak hesap verilebilirlik kapsamında bakıldığında bu denetim kurumlarının işletmenin her düzeyinde yaygın bir mevcudiyet elde etmeye başlaması tartışmalı bir durumdur (Ogden, vd., 2006). Özetle, şeffaflığa verdiğimiz önem, şeffaflığın örgütsel kontrolü gerçekleştirmek için yeterli olduğuna dair derin ve kalıcı bir inancın olduğunu göstermektedir. Ama bununla birlikte şeffaflığın cazibesinin yanıltıcı olduğunu bildiğimiz durumlar da mevcuttur. Strathern (2000), çalışmasında " görünürlük neyi gizler? " diye sorarak şeffaflık yanılışına vurgu yapmaktadır. Burada kanıtların değerlendirilmesinde önceden bilinen kategoriler baz alındığı için şeffaflığın geriye doğru işlediği gözlemlenmiştir. Bu durumda şeffaflık, ölçümleri hedeflere dönüştürerek hesap verilebilirlik halini almış olur. Böylece ölçüm sistemleri ideali belirleyen ve erişilmesi gereken bir makine haline gelmektedir. Şeffaflık kendini yargıladığın ve yargılanman gereken bir norm haline dönüşmektedir.

Strathern (2004), şeffaflığın, yalnızca kurumların gerçek işleyişini gizleyen, bağlamdan arındırma

süreçlerini içerdiğini öne sürmektedir; işletmelerin sosyal yapılarının, kültürel değerlerinin ve örgütlenme tarzlarının çoğunlukla örtülü olduğunu, paylaşılan bilgilerin ise çok değerli bilgiler olmadığını belirtir. Denetimin ve denetlenebilir bir takım ilkelerin olması amaçlananın aksine denetlenen hizmetlerin işlevsiz hale gelmesi riskini de taşımaktadır.

Tsoukas bu durumu şöyle ifade eder "Yönetim, görünüşü korumakla eşdeğer hale gelir ve gölgelerle mücadele eder: Başarı tabloları aracılığıyla yönetmek, aslında başarı tablolarının kendisini yönetmeye yol açar" (Tsoukas, 1997: 838). Bu durumda iyi amaçları olmasına rağmen evrensel şeffaflık talebi işletmenin bazı şeyleri çarpıtmasına sebep olur.

Örneğin, tüm bölgelerin olduğu bir toplantıda aylık muhasebe verileri incelenir. Bazı rakamlardaki tuhaflik gündem olur, ancak ilgili bölgenin muhasebe müdürü zengin ve ayrıntılı yerel bilgi sayesinde, şeffaf rakamlarla ve tablolarla gerekli açıklamaları yapar. Muhasebe direktörü ikna olur. Ancak bölge müdürü şeffaflık adı altında gerçeği tam olarak yansıtmamış olabilir. Sonuçta direktör buna inanmıştır. Direktör, bölge müdürünün sahip olduğu yerel bilgiye sahip değildir ve yerel olanı yalnızca muhasebe rakamlarının şeffaf hale getirildiği şekli ile görebilir. Hem direktör hem de bölge müdürü istediği sonuca ulaşmıştır. Çünkü bölge müdürü yetkinliğini kanıtlamıştır. Direktör de kontrolü sağlamıştır. Şeffaflık, yöneticinin, yöneticilerini bilgilendirmek için ihtiyaç duydukları tüm gerekli bilgi ve anlayışa zaten sahipmiş gibi davranılmasına izin verir. Böylece karar vermek için başkalarının yerel bilgisine ve ya deneyimine ihtiyaç duymaz.

Konuyla ilgili bir başka örnek de şöyledir: Bir iç denetçi kapanış döneminde ayrılan bayi tahakkuklarının dosyasını inceler ancak bazı hesaplamaları tam kavrayamaz. Tahakkuklarla ilgili hesaplamaları yapan sorumlu muhasebe çalışanına hesaplamaların detaylarını sorar. Bu işi tüm incelikleriyle bilen muhasebe çalışanı rakamlar yardımıyla açıklama yapar ancak çalışan sadece bilmesi ve ikna olması gerekeni iç denetçiye anlatması gerektiğini çok iyi bilir. Tüm bunları şeffaf rakamlar yardımıyla yapar ancak rakamların inceliğini kendisi bilir ve sadece bilinmesi gereken kadarını iç denetçiye sunar. Sonuçta bilgiler tüm şeffaflığı ile anlatılır ve iç denetçi ikna olur, muhasebe çalışanı da işini doğru yapan etik bir muhasebeci gibi görünür.

Birinci senaryoda direktör tam bir kontrol ve yetkinlik arzusuna ulaştığını düşünür hem de yerele olan bağlılığını reddetmiş olur. Mali tablolar,

bütçeler, performans rakamları işler çok ters gitmedikçe doğru olarak kabul edilir. Kaynak tahsisinde, karar vermede, sembolik övme ve yerme ritüellerinde esas alınır.

Örneğin internet sağlayıcı bir firmanın müşterilere sattığı internet hizmeti satış temsilcisinin performans kriteridir. Girilmiş olan bir satışın iptali ise performansı negatif etkileyen bir kriterdir. Müşteri 50 megabit 'lik internet talep eder, sisteme girişi yapılır. Ancak alt yapısı bunu karşılamaz ama o satışın iptali çalışanların performans kriterlerini düşüreceği için kullanılan sistemi iyi bilen bir tekniker tarafından sistem hileleri ile sanki 50 mega bitmiş gibi satışı gerçekleşir. Ayrıca performans değerlendirmeleri öyle bir şekilde hazırlanmıştır ki o tekniker performansı da o satış temsilcisinin değerlendirmesine bağlıdır. (İnsan kaynakları alanında en iyi performans modellerinden bir olan 360° performans yönetimi sisteminde farklı birimlerde bir işin farklı süreçlerini yapan çalışanlar iç müşteri olarak değerlendirilir ve birbirini değerlendirirler). Bu senaryoda her iki birimde çalışan çalışanlar performans değerlerini tutturmuşlardır. Yöneticilerinin gözünde iyi bir konumdadırlar. Tabi ki yöneticiler de raporlara baktığında memnundur. Çünkü o da üstlerine karşı performanslarını tutturmuş, çalışanlarını iyi yöneten bir müdür konumundadır. Senaryonun sonunda müşteri gerçekten o hizmeti alamadığında iptal ettirecektir. Ancak performans kriterleri tutturulmuştur ve her şey tüm şeffaflığıyla ortadadır. Performans sonuçlarına göre çalışanlar çok başarılıdır. İster doğru hesaplanmış olsun ister doğru hesaplanmamış olsun, bu performans sonuçları varlığın otorite karşısında kabulünü sağlamaktadır. Varlığın tanınması ve şirkette kabul görebilmesi için bu sonuçlar bir araçtır. Laca'nın ayna yansımaları ile özdeşleşmesi bu aşamada aslında gerçekleşmiş olur. Çalışan kendi sonuçlarının ve değerlerinin işletmede yansımalarını görür. Şeffaflık bir taraftan benliğin üzerindeki otoriteyi kaybetmesine sebep olurken bir taraftan da otorite karşısında tanınmayı vaad etmektedir. Şeffaflık benliğin nasıl olması gerektiğine dair bir norm belirler. Buna uyum sağladıkça takdir toplar ve kimliğinin tanınmasını sağlamış olur. Knights ve McCabe'nin araştırmaları personellerin, performans rakamlarını yönetim beklentilerini karşıladıklarının kanıtı olarak gördüğünü göstermektedir. Bu sayede kimlikleri için bir güvence sağlamış olurlar (Knights ve McCabe,2003:1608).

Roberts (2003) kurumsal sosyal sorumluluk ve iş etiği üzerine yapmış olduğu çalışmada kurumsal sosyal sorumluluk kavramının kurumlar için iyi bir imaj çizme yolu olduğunu bunun için iş etiğinin kullanıldığını ifade etmiştir. Roberts çalışmasında

kurumsal sosyal sorumluluğun ucuz, kolay yollu ve görünüşü onaran bir model olduğunu söyler (Roberts: 2003, 250). Ayrıca iş etiği konuşmalarının da sadece kurumsal sosyal sorumluluğu daha iyi göstermek için yapıldığını belirtir. Oysa sorun belki de sorumluluğun kurumsal olarak tanımlanmasıdır. Çünkü kurumsal benlik duyarlılıktan yoksundur ve bu anlamda sorumluluktan da yoksundur. Neo klasik iktisadın etkili sonuçlarından bir olan vekâlet teorisi, bireyin fırsatçı ve bencil olduğunu varsayar bu durum sosyal ilişkilerin rekabetçi bir temele oturmasını sağlamıştır. Böyle bir ortamda etiğe ulaşmak zordur. Oysaki sosyal teorilerde yukarıda belirtildiği üzere başka alternatifler de vardır. Levinas'ın sorumluluğa ve duyarlılığa dayanan etiği bunlardan biridir. Muhasebe şu anda işletmelerde kendisini en yetkili araç olarak sunmaktadır. Çünkü işletmelerinin kendilerini sunmasının en iyi yolu mali tabloların güvenilirliğidir. Bunun yolu da daha görünür yani daha şeffaf olmaktan geçer. Kurumsal sosyal sorumluluk işletmelerin imajlarını daha üst noktalara taşıması için en iyi araçlardan biridir. Tüm bu süreçler birbiri ile ilişkili olarak muhasebe meslek etiğine olan ilgiyi arttırmıştır.

Roberts (2001) "Kurumsal Yönetim ve Narcissus Etiği" adlı çalışmasında Lacan'ın aynada bebeğin kendi yansıması gördüğü anla Narcissus hikayesinde tanrılar tarafından lanetlenen Narcissus'un nehre baktığı an gördüğü yansıma aşık olduğu anı bağdaştırır. Narsizm hastalığı adını bu mitolojik hikâyeden almıştır. Lacan çocuğun ayna evresinde benliğinde bir bölünme olduğunu egonun bir serap içinde kurulduğunu ve hayali olduğunu belirtir. Yanılsama bir hayaldir ve daha önce de belirtildiği gibi yabancılaşma aynı anda gerçekleşir. Ayna hem hayal edilen gerçeği doğrulamak hem de yok etmek ister bu bakımdan rekabetçidir. Rekabet daha o anda başlar ve bireydeki narsizm de bu aşamada başlamış olur. Tıpkı Narcissus'un nehre bakarken kendi yansımasına aşık olduğu ana benzer. Narcissus'un görüntüdeki kişiye ulaşma arzusu gibi bireyde yabancılaşma pahasına ayrıcalıklı olmak için bir kimliğin hayali statüsünde yaşamak ister. Bu hayali kimlik, vekalet teorisinin sunduğu fırsatçı ve bencil insan tarifine uymaktadır. Roberts (2001) etik ilgili çalışmasında bunu "Narcissus Etiği" olarak ifade etmiştir. Çalışmasında iş dünyasında etiğin yaygınlaşmasının ABD'de mali krizin çıkması, parasalcılığın benimsenmesi, deregülasyonun yaygınlaşması ve küreselleşmeye bağlı rekabetin artması ile aynı dönemlere denk geldiğini vurgulamıştır (Roberts, 2001: 122). Bu kadar çok ahlaktan bahsetmenin, onun tamamen ortadan kalktığının habercisi olduğunu belirtmiştir. Lacan kıskançlığın tam olarak yasakladığı şeyi erotikleştirdiğini söyler (Lacan:1992). Bu durumda

iş etiği de inkar ettiği vahşiliğin bir maskesi olabilir mi? Finansal çıkarlar için yaratılmış kurumsal imaj sonucu sağlanan şeffaflık, hesap verilebilirlik ve bu yapıyla kendini özdeşleştirmiş çalışanlar sorumluluktan ziyade etik görünme kaygısı içine olabilirler. Bu kaygının sonuçları günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve etik kod gibi farklı isimlerle karşımıza çıkar.

Butler, "Giving an account of oneself" adlı eserinde etik narsisizmle ilgili düşüncelerini açıklarken aslında olması gereken etiğin pratikte diğeri için bir sorumluluk biçimini almak olduğu ve iyilikle meşgul olmak olduğunu belirtmiştir. Narsisizm tutarlılığı savunmaya eğilimlidir ve benlik imajının herhangi bir şeyden dolayı zarar görmesini istemez. Bu şekilde etik bir kimlik paradoksal olarak, sorumluluk almanın önünde bir engel olarak hareket edebilir. Kornberger ve Brown (2007) yapmış oldukları çalışmada etik kimliğin güç ilişkilerinde hem kişisel çıkarları desteklemek hem de alternatifleri dile getirmeye çalışanların kapsamını sınırlamak için söylemsel bir kaynak olarak hizmet edebileceğini savunurlar. Ayrıca etik bir kimliği kavramının hem ego açısından hem de benlik açısından aldatıcı olduğunu belirttiler. Buradan etik kimliğin ve ego kimliğinin birbirinin zıttı olduğu söylenebilir. Belki de Levinas bunun için etiği ifade ederken "Ötekine karşı olan sorumluluğu kendine rağmen yapmaktır" şeklinde ifade etmiştir. Şeffaflık genellikle memnuniyetle karşılanır; artık uzaktakilere doğrudan güvenmek zorunluluğu kalmaz bunun yerine iyi davranışlarının garantörü olarak şeffaflığa güvenilebilir. Roberts (2018) çalışmasında, şirketleri sadece şeffaflıkla yönetmenin daha az şeffaflık üretmeye hizmet ettiğini öne sürmektedir. Alvesson ve Spicer (2012) çalışmalarında "İşlevsel Aptallık" diye bir terimden bahsederler.

İşlevsel aptallık, özünde zeki ve bilgili insanları içerir. Ancak bu insanlar bilişsel ve düşünsel kapasitelerini aktif olarak kullanmaktan kaçınırlar (2012: 1196). Yöneticiler ve üst düzey yöneticiler bir yandan çalışanları yönetsel emirlere bağlılığı teşvik ederken, diğer yandan eleştirel düşüncelerini istemezler. Bu durum her şeye gücü yeten bir liderlik anlayışını destekler. Güçlü lider yolu belirler, coşku yarattığı bir ekibe ait olma duygusunu oluşturur ve ekibin kişisel gelişimini düzenler. Çalışanlar büyük ölçüde lidere güvenir. Astarın vizyonlar, stratejiler, değerler ve kimlikler gibi temel konular hakkında düşünme ve karar verme konusunda liderin önerdiğini pasif bir şekilde kabul etmesi beklenir (2012: 1206) Bu da astları Alvesson ve Spicer'ın "Aptallık Özyönetimi" olarak adlandırdıkları şeye teşvik eder. Bu çalışanların şüpheleri, eleştiriyi ve diğer düşünsel kaygıları bir

kenara bırakarak organizasyonun daha olumlu yönlerine odaklanmaları anlamına gelmektedir (2012: 1207). Çalışanlar, yönetimin en iyisini bildiğine inanarak kendi düşüncelerini kendi deneyimlerini ve gözlemlerini diğer daha güçlü görüşler karşısında bir kenara koyarlar. Her ne kadar "İşlevsel Aptallık" kavramını ampirik özgüllüğünün olmaması nedeniyle eleştirilmiş olsa da (Butler,2016) Alvesson ve Spicer'in iletişimsel çarpıklıkları ve işlev bozukluklar konusunda önemli bilgiler ortaya koymuştur. Yöneticiler ve astlar bilinçli bir şekilde şirket içindeki çarpıklıkları sürdürmek isterler. Böylece örgütsel süreçler kendi kendine sansürlenir ve cehalet, bilerek ve aktif olarak geliştirilir. Bir organizasyonu böylesine olumsuz bir dinamiğe teşvik eden şey ise şeffaflıktır. Bundan dolayı şeffaflığa giderek daha fazla yatırım yapılmaktadır. Bu durumda kuruluşlar içinde görünür bir performans sağlamak için baskıları artırmaktadır.

Bu durumda şeffaflık etkisi altında hesap verilebilirliğin gerçeklerin bilerek gölgede bırakıldığı ya da tartışılmaz hale geldiği bir ortam yarattığı söylenebilir. Hesap verilebilirlik kendinin ve ya bir başkasının mükemmelliğinin peşinden koşmaktan ziyade aslında ne olduğunu bilmediği veya bilemediği bir gerçeğin sorgulanmasından geçer. Şeffaflığın istenmeyen sonuçlarına yönelik eleştirilerinin ışığında O'Neill, "akıllı hesap verebilirlik" dediği şeyin kör kabulden ziyade aktif sorgulamadan geçtiğini belirtir. Geleneksel güven ilişkilerinde aktif sorgulama, genellikle konuşarak ve sorular sorarak, dinleyerek ve zaman içinde harekete geçme girişimlerini gözlemleyerek oluşturulabilir (O'Neill, 2002: 76). Giddens (2003), "Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları" adlı eserinde eylemin rasyonelleşebilmesi için hesap verilebilir olması gerektiğini ve bunun içinde hesap verilebilir normatif bir yapıdan yararlanması gerektiğini belirtir. Böylece hesap verilebilirlik kendine verdiği hesap verilebilirliğin üzerinde çalışacaktır. Normlara uyarak ve rasyonelleştirilmiş davranışlar sergileyerek şeffaflığı garantileyen bir hesap verilebilirlik sunulmuş olur. Başka bir deyişle şeffaf hesap verebilirlik düzeninde kendini tutarlı ve kendine karşı tamamen şeffafmış gibi sunar. Böylelikle kendi kendini düşünme ve değerlendirmeden kaçınmış olur. Ayrıca kendini kendine karşı tutarlı ve her zaman şeffafmışsın gibi sunar. Tutarsızlığı reddeder ve mükemmel bir görüntü çizilmiş olur. Halbuki Bauman tutarsızlığı bırakın etiğe yönelik bir tehdit olarak görmeyi, ahlakın filizlendiği serpildiği bir toprak olarak görmektedir (Bauman, 2010: 58). Şeffaflığın her zaman var olduğunun kabul edildiği bir temelde hesap verilebilirlik ve etik kavramları da yeniden

değerlendirilmelidir. Burada tehlikeli olan durum yalnızca mükemmellekle tanımlanmak isteyip tutarsızlıktan kaçmak ve görmezden gelme çabasıdır. Aslında amaç itibar yönetimi yoluyla iyi bir görüntünün oluşması sağlamaktır. Oysaki postmodern bağlamda başka hesap verilebilirlik alternatifleri de düşünülebilir.

Öncelikle mükemmel olma ya da mükemmel görüntünün imkânsız olduğu düşünülerek başlanabilir. Bu baskıdan kurtulduktan sonra içinde bulunulan ilişkiler sistemi sorgulanarak ona karşı durmak belki mümkün olabilir. Değişen ve sürekli akış içinde olan dünyada her şeyi bilmek ya da anlamak mümkün değildir. Her şeyi anlamlandırıp sınıflamak için aşırı şeffaflık ya da aşırı kurallara bağlılık ihtiyaç duyulmanın aksine daha büyük anlamsızlıklara ve karmaşıklıklara yol açabilir.

Tutarsızlığın bilinçli kabulü kişileri ve kurumları benmerkezci bir anlayıştan biz merkezli bir anlayışa geçirebilir. Böylece iletişimin merkezde olduğu bir anlayış gelişebilir. O zaman başkalarını tehdit olarak görmekten ziyade kendi düşünce ve eylemlerimizi geliştirmek için bir kaynak olarak görülebilir. Her şeye gücü yetme ve her şeyi bilme arzusunu bir kenara bırakarak ortaklaşa öğrenme isteğini de arttırabilir. Bu durum bireysel ve örgütsel anlamda hesap verilebilirlik alanlarımızda genişleme sağlar. Ayrıca organizasyonlar içinde davranışların ve kararların başkalarını da ister istemez etkileyeceği düşünülerek sorumluluğun benmerkezci bir anlayıştan diğerlerini de kapsayan bir etik anlayışa evrilmesini sağlayabilir. Bu kapsamda Levinas ve Derrida'nın etik anlayışı ötekine de yer veren bir anlayış olması bakımından tercih edilebilir. Derrida'nın yapısöküm metodu baz alınarak doğruluğundan daha az emin olunan ve mevcut standartlar kapsamında değerlendirilebilen ve sorgulanabilen hatta her durumda yeniden değerlendirilen ve sürekli gelişim içinde olan etik anlayışı da değerlendirilebilir.

5.SONUÇ

Bu çalışmanın sonucunda görülmektedir ki etiğin temellerinin gerçekten sorgulanmadığı bir bağlamda etik standartların, yasaların ve kuralların her geçen gün arttırılmasının etiğe katkısı tartışmalıdır. Mevcut etik anlayışı ile yapılan muhasebe uygulamalarının ne kadar etik olduğu bilinmemektedir. Muhasebe etiği alanındaki çalışmalar etik konusunun temellerinin sorgulamasına nerdeyse hiç yer verilmemiştir. Bu tarz çalışmaların önündeki engel bilimin bütün alanlarında olduğu gibi sosyal bilimler alanında da pozitivizmin hâkim olması olabilir. Ancak Fayeraband'ın "Özgür Bir Toplumda Bilim" adlı

eserinde sıkça belirttiği üzere; bilimsel bilgi üretmenin tek yolu egemen görüş olan pozitivist metodoloji değildir. (Feyerabend, 2017). Bu çalışmada da muhasebe alanındaki egemen görüşün aksine bir sorgulama yapılmıştır. Burada anlatılmak istenen tamamen şeffaf bir etik anlayışının imkânsızlığının kabulü çerçevesinde farklı etik anlayışların da değerlendirilebileceğidir. Bu kapsamda Levinas; Derrida gibi postmodern düşünürlerin sorumluluk temelli etik anlayışları değerlendirilebilir. Aktif olarak sorgulanabilen ve gelişebilen bir etik anlayışı düşünülebilir. Bu anlayışın geliştirilebilmesi için etik konusunun temellerinin sorgulandığı eleştirel çalışmaların yapılması hususunda araştırmacılar teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T., Horkheimer, M. (1979). *Dialectic Of Enlightenment*. (Çev., John Cumming), Verso Editions, London.
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alvesson, M., & f A. (2012). A stupidity-based theory of organizations. *Journal of Management Studies*, 49(7), 1194–1220.
- Atterton, P., Callarco, M. (2005). *On Levinas*. Thomson Wadsworth.
- Baudrillard, J.(2015). *Tüketim Toplumu*. (Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin), 8 Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z.(2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev. İsmail Türkmen), 1.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*. (Çev. Alev Türker).1.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z.(2019). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, (Çev. İsmail Türkmen), 3.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ), 10.Baskı, İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bernstein, J. M. , (1984) "The State and Civil Society From self-consciousness to community: act and recognition in the master-slave relationship. (Derleyen : Pelczynski, Z.A.), Cambridge University Press.
- Bumin, T. (2013). *Hegel - Bilinç Problemi, Köle-Efendi Diyalektiği, Praksis Felsefesi*. 5. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Butler, J. (2005). *İktidarın Psikik Yaşamı*. 1.Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Butler, J. (2005). *Giving an account of oneself*. New York: Fordham University Press.
- Butler, N. (2016). *Functional stupidity: A critique*. *Ephemeris*, 16(2), 115–123.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Sözlüğü*. 7.Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Eğitim Sözlüğü*. 1.Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*. 1.Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2018). *Etik Ahlak Felsefesi*. 3. Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Critchley, S. (2005). *Deconstruction et Communication. Quelques Remarques sur Derrida et Habermas, Derrida: La Deconstruction, Coordonne. par: Charles Ramond, Paris: Presses Universtaires de France*.
- Chul Han B. (2020). *Şeffaflık Toplumu*. 6.Basım. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dellaloğlu, B.F.(2021). *Modernleşmenin Zihniyet Dünyası: Bir Tanpınar Fetişizmi*. 7.Baskı.İstanbul: Timaş Yayınları.
- Derrida, J. (2010). *Yasanın Gücü: Otoritenin Mistik Temeli*. (Çev. Zeynep Direk), Şiddetin Eleştirisi Üzerine, İstanbul: Metis Yayınları.
- Derrida, J. (2008). *Çile*. 1.Baskı. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Derrida, J.(1964). *Violence et Métaphysique: Essai sur la pensée d'Emmanuel Levinas*. *Revue de Métaphysique et de Moral*, 69 (4): 425 – 473.
- Eagleton, T. (1996). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. (Çev. Mehmet Küçük), 2.Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P.(2017). *Özgür Bir Toplumda Bilim*. (Çev. Ahmet Kardam),3.Basım.İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Özne ve İktidar*. 6. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault. M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*. 8.Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Freud, S. (2019). *Uygarlığın Huzursuzluğu*.7.Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gellner, E. (1992). *Postmodernism, Reason and Religion*. Routledge, London.
- Giddens, A. (1998). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2003). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Bir Eleştirisi*. (Çev. Ümit Tatlıcan, Bekir Baldız). 2.Baskı. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Gödelek, K. (2010). *Yaşamı, Yapıtları ve Felsefesi. Kierkegaard*, 1.Baskı. İstanbul: Say Yayınları.
- Gray, R. (1992). *Accounting and environmentalism: An exploration of the challenge of gently accounting for accountability, transparency and sustainability*. *Accounting, Organizations and Society*, 17(5), 399–425.
- Güneş, D.C. (2016). *Çağdaş Fransız Felsefesinde Etik*. (Editör: Veli Urhan) 1.Baskı, Ankara: Hece Yayınları.
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal İlgililer*. (Çev. Celal A.Kanat), 1.Baskı. İstanbul: Küresel Yayınlar.
- Hegel, G.W.F. (2016). *Tinin Görüngübilimi*. 1.Baskı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism or the Cultural Logic of Capitalism*. *New Left Review*, Verso, London and New York.
- Kierkegaard, S. (1968). *The Last Years Journals, 1853-1855*. (İng Çev. Ronald Gregor Smith) Londra: Collins, 1968.
- Knights, D. McCabe, D. (2003). *Governing through teamwork: Reconstituting subjectivity in a call centre*. *Journal of Management Studies*, 40(7), 1587–1619.
- Kojeve, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. (Çeviren: Selahattin Hilav) 2.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kornberger, M. Brown, A. D. (2007). *Ethics' as a discursive resource for identity work*. *Human Relations*, 60(3), 497–518.
- Kuhn, T.S. (2021). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. (Çev. Nilüfer Kuyuş), 10.Baskı. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Lacan, J. (1992). The Ethics of Psychoanalysis; the Seminar of Jacques Lacan. Book VI. London: Routledge.
- Lescourret, M.A. (2010). Bir 20.Yüzyıl Filozofu: Emmanuel Levinas,1906-1995. (Çev. Hayri Gökşin Özkoray) Mono KL Dergisi Levinas Özel Sayısı 2010 Sonbahar Numara VIII-IX.
- Levinas, E. (2016). Sonsuza Tanıklık. Çev. Erdem Gökyaran, Haz. Zeynep Direk, Erdem Gökyaran, 3.Basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Levinas, E. (1969).Totality ve Infinity. (trans.by.A. Lingis), Pittsburgh:Duquesne University Press.
- Lyotard, J.F. (2013). Postmodern Durum. (Çev.İsmet Birkan).1.Baskı, Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Mouffe, C. (1998). Yapıbozum, Pragmatizm ve Demokrasinin Siyaseti. (Çev.Tuncay Birkan) İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Neuman, W.L. (2017). Toplumsal Araştırma Yöntemleri. 9. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Nietzsche, F. (2017). Ahlakın Soykütüğü Üstüne. 9.Baskı, İstanbul: Say Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2002). Güç İstenci. (Çev.S. Umran), 1.Baskı. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Ogden, S., Glaiser, K. Marginson, D. (2006). Empowerment and accountability; evidence from the UK water industry. Journal of Management Studies, 43(3), 521–555.
- Ortaköy, S. (2014). Sabri Ülgener ve Max Weber'de İktisadi Zihniyet. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- O'Neill, O. (2002). A question of trust. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özen, Ş. (2000).Türk Yönetim/Organizasyon Yazınında Yöntem Sorunu: Kongre Bildirileri Üzerine Bir İnceleme. DAÜ Turizm Araştırmaları Dergisi,1(1),89-118.
- Poole, R. (1993). Ahlak ve Modernlik. (Çev. Mehmet Küçük), 1.Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Power, M. (2000). The Audit Society - Second Thoughts. International Journal of Auditing Int. J. 4, 111-119.
- Power, M. (2007). Organized uncertainty. Oxford: Oxford University Press.
- Ricoeur, P. (2007). Yoruma Dair - Freud ve Felsefe. İstanbul: Metis Yayınları.
- Roberts, J. (2001). Corporate governance and the ethics of narcissus. Business Ethics Quarterly, 11(1), 109–125.
- Roberts, J. (2003). The manufacture of corporate social responsibility; constructing corporate sensibility. Organization, 10(2), 249–265.
- Roberts, J. (2009). No one is perfect: The limits of transparency and an ethic for 'intelligent' accountability. Accounting, Organizations and Society, (34), 957-970.
- Roberts, J. (2018). Managing only with transparency: The strategic functions of ignorance. Critical Perspectives on Accounting, 55, 53-60
- Rudd, A. (1997). Kierkegaard and the Limits of the Ethical. Oxford University Press.
- Saavedra, M.C. (2019) Don Kişot. (Çevirmen: Roza Hakmen), 27.Baskı, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Stocker, B. (2006). Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik. Cogito-Derrida : Yaşamı Yeniden Düşünürken, Sayı 47-48.
- Strathern, M. (2000). The tyranny of transparency. British Educational Research Journal, 26(3), 309–321.
- Strathern, M. (2004). Abstraction and decontextualisation: An anthropological comment. In S. Woolgar (Ed.), Virtual society? Technology, Cyberbole, reality. Oxford: Oxford University Press.
- Sombart, W.(2008). Burjuva, (Çev. Oğuz Adanır), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Stuart, S. (2006). Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü, (Çev. Mukadder Erkan, Ali Utku), 1.Baskı, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Şan. B.F. (2019). Toplumsal Bir Gerçeklik Olarak Muhasebe Alanına Postmodern Bir Yaklaşım: Gerçeğe Uygun Değer Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. Doktora Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Tsoukas, H. (1997). The tyranny of light. Futures, 29(9), 827–843.
- Tunçer, S. (2008). Postmodern Etik: Don Delillo'nun Romanlarında Bireyin Ahlaki Sorunsalı. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Türk, D. (2013). Öteki, Düşman, Olay: Levinas, Schmitt ve Badiou'da Etik ve Siyaset, İstanbul. Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2020). Felsefi Soruşturmalar.7.Baskı, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Wood, W.A. (1990). Hegel's Ethical Thought, Cambridge University Press.
- Zlomislic, M. (2007). Jacques Derrida's Aporetic Ethics, Plymouth: Lexington Books.